

Alman Anayasa Hukuku Sisteminde Dini Cemaatlerle Yapılan Din- Devlet Sözleşmeleri: Religionsverfassungsrechtliche Staatsvertraege*

Muhterem Dilbirliği**

Öz

Avrupa'da din ve devlet arasındaki siyasi çatışmaların bir sonucu olarak, her ülke bu alanı belirlerken yaşadığı tarihi tecrübeler ışığında, din ve vicdan özgürlüğü alanında kendilerine özgü kavramlar ve kurumlar oluşturmuştur. Otuz yıl savaşları akabinde Vestfalya Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile mezhep savaşları son bulmuş, Katolik ve Protestan mezheplerinin eşitlenmesi sağlanmıştır.

Almanya'da din ve vicdan özgürlüğü alanında tartışmalar 1919 Weimar Anayasası hazırlanma sürecinde de yaşanmıştır. Geçmişte edindiği acı tecrübelerden hareketle, din ve vicdan özgürlüğü alanında kendine özgü bir model oluşturan Almanya'da kolektif din özgürlüğü alanındaki düzenlemeler din-devlet sözleşmeleri ile gerçekleştirilmektedir. Bu sayede Almanya'da dinî cemaatlerle, devletin hizmet alanı belirlenmekte ve dinî cemaatlerle devlet, kamusal alandaki dinî alanı düzenlemektedirler.

Anahtar Kelimeler: Din Özgürlüğü, Anayasa, Almanya, Din-Devlet Sözleşmeleri, Dinî Cemaat.

Religion – State Contracts with the Religious Communities in the German Constitutional System: Religionsverfassungsrechtliche Staatsvertraege

Abstract

Each country in Europe has created their own concepts and institutions in the field of freedom of religion and conscience. These concepts and institutions varied according to the historical experiences of each state that were extracted from the political conflicts between the church and the state. In Germany, after the Thirty Years' War, the Treaty of Westphalia was signed. The treaty ended the sectarian wars and recognized the Roman Catholic and Protestant churches as equals.

The freedom of religion and conscience in Germany was also discussed during the writing of the 1919 Weimar Constitution. Based on the painful experiences it has gained in the past, Germany has created a unique model in the field of freedom of religion and conscience. In this model the regulations in the field of collective freedom of religion are established by the contracts between state-run bodies of the Federation, the federal states and the church (the religious groups). In this way, the role of the state and the church is determined with respect to freedom of religion and conscience in Germany. In other words, the religious area in the public sphere was regulated together by the state and the religious groups.

Keywords: Freedom of Religion, Constitution, Germany, Religion-State Contracts, Religious Community.

*Bu makale, araştırmacının Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunmuş ve başarıyla savunmuş olduğu "Avrupa'da Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Almanya Örneği" başlıklı doktora çalışmasından üretilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi | Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü
dilbirligi@gmail.com | ORCID: 0000-0003-4805-7199 | DOI: 10.36484/liberal.933300
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı:103, Yaz 2021, ss. 119-153.
Gönderim Tarihi: 5 Mayıs 2021 | Kabul Tarihi: 10 Eylül 2021

Giriş

Almanya, resmi adıyla Federal Almanya Cumhuriyeti, günümüzdeki modern devlet yapısına ulaşıncaya kadar oldukça çalkantılı ve inişli çıkışlı tarihi süreçler geçirmiştir. Tarihi süreçte Almanya (Germania) veya Alman (Germen) ifadesinin bir ırkı temsil etmekten ziyade, bir devleti temsil etmeye başladığını 10.yy ile 16.yy arasında küçük devletlerden oluşan Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation ile görmek mümkündür.

10.yy ile 16.yy arasında bugünkü Almanya'nın coğrafi alanlarından daha geniş bir alanda hakimiyet kuran Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, coğrafi olarak en geniş döneminde, bu günkü Almanya'nın yanısıra, Fransa ve Hollanda'nın bir kısmı, Roma dahil bu günkü İtalya'nın kuzeyi, Avusturya ve bu günkü Çek Cumhuriyetinin batı kısmında hakimiyet alanına dahil ederek, devletlerden oluşan, bir konfederasyon benzeri devlet yapısıyla tarih sahnesinde yer almıştır. Yapı itibarıyla oldukça büyük bir devlet olmasına karşın, İmparatorluk, devletlerden (Herzogtum) ve küçük devletçiklerden (Fürstentum) oluştuğundan ve bu devlet ve devletçiklerin süreç içerisinde gittikçe güçlenerek, merkezi otorite karşısında bağımsız hareket etmeleri, Kutsal Roma Germen İmparatorlugunu dağılma sürecine sokmuştur. 1806 yılında Napolyon'un Orta Avrupa'yı ele geçirmesiyle İmparatorluk fiili olarak dağılmıştır. (Muratoğlu, 2014: 298)

Almanya'nın tarihi süreci içerisinde oldukça önemli bir dönem, Otuz Yıl Savaşları diye bilinen ve Avrupa nüfusunun üçte birinden fazlasını yok eden mezhep savaşları dönemidir. Katolikler ve Protestanlar arasında geçen bu savaşta, mezhep farklılıkların yanı sıra, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu içerisindeki devlet sistemi de svaşı ortaya çıkaran önemli bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Otuz Yıl savaşlarının, 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlařması¹ ile sona ermesi ile, esasen anayasal bir temel hak olan bireysel din özgürlüğü ilk olarak bir hukuki, Vestfalya antlaşması metninde ortaya konulmuş ve Otuz Yıl Savaşlarının en büyük sebebi olan mezhep çatışması sona erdirilerek, Katolikler ile Protestanlar eşit statüye getirilmiştir.

Otuz Yıl savaşları esnasında Kutsal Roma İmparatoru II. Ferdinand'ın, birliği sağlama çabalarının sonuç vermemesi, Vestfalya Anlaşmasına rağmen devam eden mezhep farklılıkları ve Fransız İhtilalinin etkisi ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğu dağılır. (Doğan, 2011: 3) 1806 yılından itibaren, dağılan imparatorluğun yerine yeni oluşturulan birlikler, Avusturya, Preussen ve

1 Westfälische Friede, 15 Mayıs ve 24 Ekim 1648'de Münster'de ve Osnabrück şehirlerinde imzalanan anlaşmaya verilen isimdir.

Rheinbund birliklerinin oluşmasında, din ve mezhep farklılıkları önemli rol oynar. (Muratoğlu, 2014: 298-299; Willoweit, 2008)

Bir yandan 1806 ile 1866 yılları arasında, hakim olan Rehinbund ve Almanya Birliği (Deutscher Bund) mevcudiyetini sürdürürken, öte yandan 1848 yılından itibaren anayasalaşma çalışmaları ve Almanya birliğinin sağlanması yönündeki çabalar, 19.yy ortalarından itibaren Almanya tarihinde belirleyici bir rol oynar. Anayasa tartışmaları ile ortaya çıkan Prusya İmparatorluğu, sonrasında liberal ve demokratların siyasi tartışmalarda öne çıkmasıyla, 1871 yılında Otto von Bismarck tarafından başlatılan hareketle, üniter ve ulus devlet yapısında federal bir Almanya'nın kuruluşu 1919 da Weimar Cumhuriyeti ile gerçekleşir. Aynı şekilde bugün bile, temel haklar ve özgürlükler açısından örnek gösterilen bir anayasa olarak, 1919 tarihli Weimar Anayasası yürürlüğe girmiştir. (Doğan, 2011: 3; Wollstein, 2008)

1919 yılında Weimar Anayasası ile ilk defa, bireysel din özgürlüğü, kolektif din özgürlüğü ve dinî cemaat gibi kavramlar geniş şekilde ele alınmış ve anayasa hukuku açısından temellerini sağlamlaştırarak, 2. Dünya Savaşı sonrası yenilenen Alman Anayasası'nda da kendinî bulmuştur. Negatif din özgürlüğü kavramı anayasaya girmiş, devlet ile kiliseler arasına mesafe konulmuştur. Ancak, devlet ile dinî cemaatler arasındaki kaçınılmaz işbirliğini düzenleyen hukuki kurumlara da ihtiyaç duyulmuştur. Bu açıdan münhasıran Alman anayasal sisteminde, dinî cemaatlerle işbirliğini düzenleyen, devlet sözleşmeleri düzenlenmiş ve bir hukuki kurum olarak, Alman hukuk sisteminde yer almıştır. (Czermak ve Hilgendorf 2018: 191)

Bu çalışmayla, tarihi açıdan Alman anayasa hukukunda devlet sözleşmelerinin ortaya çıkışı, devlet yapısı içerisinde, anayasal din özgürlüğü bakımından vazgeçilmez olarak kabul edilen sözleşmelerin işlevi ele alınacaktır. Dinî cemaatlerle yapılan devlet sözleşmelerinin, Alman hukuk sistemi içerisindeki günümüzdeki konumu ele alınarak, bu açıdan müslümanlarla yapılan "din-devlet sözleşmeleri" incelenecektir.

Din-Devlet Sözleşmesi Kavramı

"Dengeleme sistemi" olarak, dinî cemaatler ile Alman devleti arasındaki anlaşmaların geçmişten bugüne var olan bir geleneği vardır. Bunun yanında, Almanya, devlet² ile dinî cemaatler arasında imzalanan ve kanun yoluyla yürürlüğe konulan pek çok anlaşmaya sahiptir. (Hollerbach, 1989: 497; Mückl, 2009: 731)

2 Bu bağlamda "devlet" kavramından bahsediliyorsa, anayasaya göre, yetkili ve görevli olan ve sözleşmeye taraf olan Federal Devlet veya taraf eyalet kastedilmektedir.

Bu tür anlaşmaların tanımlanmasında bir yeknesaklık yoktur. Geleneksel olarak, devlet ile Katolik Kilisesi arasındaki sözleşmeler “Konkordato” olarak tanımlanmakta, Protestan Kilisesi ile devlet arasındaki anlaşmalar ise, “Kilise Hukuku Sözleşmeleri³” olarak tanımlanmaktadır. (Unruh, 2012: 46) Buna karşın, Yahudi veya Müslüman dinî cemaatlerle yapılan sözleşmeler ise, “Din-devlet Sözleşmeleri” olarak adlandırılmaktadır. Terminolojide üst kavram olarak bu tür sözleşmeler için “Devlet Kilise Sözleşmeleri” kavramı kullanılmaktadır. Ancak artan bir şekilde kullanılan “Din-devlet Hukuku Sözleşmeleri” ya da kısaca “Din-devlet Sözleşmeleri” de terminolojiye yerleşmektedir. (Czermak: 2000: 69) Bu kavram, sözleşmelerin hukuki temelinin sadece Anayasa hukukunda olduğunu göstermemekte, aynı zamanda, Almanya’daki çoğulcu dinî yapıyı da yansıtmaktadır. Müslüman dinî cemaatlerle yapılan sözleşmeleri, “Müslüman Dinî Cemaatlerle Yapılan Devlet Sözleşmeleri” şeklinde genel kavram olan din-devlet hukuku sözleşmeleri (Religionsverfassungsrechtliche Verträge) altında ele almak mümkündür.

Almanya’da anayasa hukuku alanındaki din ve dinî cemaatlerle ilgili düzenlemeler çoğunlukla eyaletlerin görev alanına girdiği için, bu alanda yapılan sözleşmelerin de çoğu eyaletlerle dinî cemaatler arasında yapılan sözleşmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde, federal düzeyde mevcut olan devlet sözleşmeleri de mevcuttur. Bunlar; 1933 yılında yapılan Reichskonkordat,⁴ 1957 yılında Protestan Kilisesi ile yapılan Askeriyede Manevi Destek Hizmetlerine İlişkin Sözleşme ve 2003 yılında Almanya Merkezî Yahudi Konseyi ile yapılan devlet sözleşmesidir.⁵

Din-devlet hukuku ile ilgili sözleşmeler haricinde, daha önce imzalanmış bir sözleşmeye ek olarak, tek bir konuya ilişkin yapılan sözleşmeler, mesela kamuya açık okullardaki din derslerine ilişkin sözleşmeler ve dinî cemaatlerle yapılan özel anlaşmalar da din-devlet sözleşmesi olarak kabul edilirler. Böylece, eyalet kanunları ile uyumlaştırılmayan, farklı isimler altında ve farklı amaçlarla yapılan, ayrı ayrı sözleşmelerden oluşan bir yapı ortaya çıkmaktadır. Anlaşmalar, görüşme protokolleri, ortak açıklamalar, hizmet içi yönetmelikler, ortak yorumlar devlet kilise sözleşmeleri hukukunu ya da günümüz ifadesiyle din-devlet sözleşmeleri hukukunu ağırlıklı olarak etkileyen ve anlam yükleyen, statü belirleyen belgelerdir. Bu tür sözleşmelere örnek olarak, genel hukuki çerçeve içerisinde, devlet ile dinî cemaat arasında yapılan,

3 Staatskirchenrechtliche Verträge

4 Konkordat zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich vom 20. Temmuz 1933 (RGBl. II S. 679) / Yürürlüğe Giriş: 10. Eylül 1933 (RGBl. II S. 679).

5 Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland, vertreten durch den Bundeskanzler, und dem Zentralrat der Juden in Deutschland - Körperschaft des öffentlichen Rechts -, vertreten durch den Präsidenten und die Vizepräsidenten vom 27. Ocak 2003 (BGBl. I 2003, S. 1598).

din derslerini verecek öğretmenlerin atanması gibi belirli konuları somutlaştıran sözleşmeler örnek gösterilebilir. Bu sözleşmelerde, hukuki hükümler tek tek sayılmakta ve tarafların hukuki pozisyonları düzenli bir yapı içerisinde toplanmaktadır. (Czermak, 2000: 70)

Alman Hukuk Sisteminde Din-devlet Sözleşmelerinin Tarihi Gelişimi

Dinî cemaatlerle yapılan devlet sözleşmelerinin geçmişi Orta Çağ'a kadar uzanır. Kilise ile dünyevi iktidar güçlerinin arasındaki çatışmada, Kutsal Roma Germen İmparatoru V. Henri (Heinrich) ile Papa Calix arasında yapılan anlaşma bu anlamda ilk örnek olarak gösterilebilir. Almanya'nın WORMS kentinde yapıldığı için ismini buradan alır ve "Worms Konkordatosu" olarak bilinir. 1122 yılında imzalanan bu anlaşma ya da bilinen ismi ile Worms Konkordatosu, İmparator ile Papalık arasındaki iktidar kavgasını yatıştırmak amacıyla imzalanmıştır. Bu anlaşma ile dünyevi iktidar kiliseye karşı gücünü kaybetmiş ve kilise hâkimiyetine boyun eğmiştir. (Unruh, 2012: 199; Czermak ve Hilgendorf, 2018: 192) Bu anlaşmayı takiben, tarihi sırasıyla, 1208'de Aragon (bu günkü İspanya'da Katalonya bölgesi), 1213'de İngiltere ile 1268'de Fransa ile sonrasında İsveç ve Norveç ile Konkordatolar imzalanmıştır. 1122 deki Worms konkordatosuna kadar, kilise ve devlet bir ve eşit kabul edilirken, bu tarihten, Ortaçağın sonlarında kadar, İmparator V. Henri ile imzalanan bu Konkordato ile kamu gücü, devlet gücü veya iktidar gücünü kilise ele geçirmiştir. (Unruh, 2012: 31)

Günümüzde Weimar Anayasası döneminden kalma ve hâlen geçerli olan anayasal çerçevede düzenlenmiş din-devlet sözleşmeleri mevcuttur. Weimar Anayasasıyla, devlet ve kilisenin birbirinden ayrılmasıyla, din-devlet hukukuna dayalı sözleşmeler açısından önemli bir tarihî süreç başlamıştır. Devlet ve kilise arasındaki yeni dönemde, önce Weimar döneminde, çeşitli eyaletlerde kapsamlı konkordatolar ve devlet kilise sözleşmeleri imzalanmıştır. Bu döneme ilişkin, Bavyera eyaleti ile Katolik Kilisesi arasında 1924 yılında imzalanan sözleşme model fonksiyonu sebebiyle örnek gösterilebilir. Bu sözleşmeyi, Katolik Kilisesiyle yapılan, 1929/31 tarihli Preussen Sözleşmesi, 1932 tarihli Baden Sözleşmesi ve bu sözleşmelere paralel olarak Protestan Kilisesi ile imzalanan sözleşmeler takip etmiştir. Bu tarihî sürece dâhil edilmesi gereken bir başka önemli sözleşme de 1933 yılında Nasyonal Sosyalist dönemde Almanya Cumhuriyeti ile Vatikan Katolik Kilisesi arasında imzalanan devlet konkordatosudur. (Unruh, 2012: 200; Hollerbach, 1989: 497) Bu tarihî dönem (1919-1933) din-devlet hukuku sözleşmeleri açısından birinci nesil

devlet sözleşmeleri olarak tanımlanmaktadır. (Unruh, 2012 :199) Bu dönem yapılan dinî cemaat devlet sözleşmelerinin hepsi, günümüzde din anayasa hukuku alanında halen geçerlidir. Pek çok eyalet, bu konudaki hukuki durumu netleştirmek için, bu sözleşmelerin geçerli olduğuna dair anayasalarına hükümler koymuşlardır. (Dilbirliği, 2020: 264)

İkinci Dünya Savaşı sonrası, din-devlet hukukuna ilişkin sözleşmeleri için ikinci tarihî süreç başlamaktadır. Bu dönem, ikinci nesil din-devlet sözleşmeleri dönemi olarak ifade edilebilir. Bu dönemde sadece eyalet düzeyinde değil, federal düzeyde de birçok sözleşme yapılmıştır. Bu tür sözleşmelerin örnek modelini ve başlangıcını, 19.03.1955 tarihinde, Aşağı Saksonya Eyaleti ile bu eyalette yerleşik beş Protestan eyalet kilisesi arasında imzalanan Loccum Devlet Sözleşmesi oluşturur. Bu sözleşme, Protestan kiliselerle imzalanan bir sözleşme olarak, tarihi açıdan büyük önem taşır. Bu sözleşme ile devlet ile kiliseler arasındaki ilişkide eşitlik ilkesinin dört yüz yıl sonra yerleşmesi ancak mümkün olmuştur. (Hollerbach, 1989: 500) Bu dönemde genel olarak Protestan Kiliseleri ile imzalanan sözleşmeler söz konusudur. Sadece Aşağı Saksonya'da 1965 yılında Katolik Kilisesi ile yapılan sözleşme dikkat çekmektedir. Bu zaman diliminden itibaren, küçük dinî cemaatlerle de devlet sözleşmeleri yapılmaya başlanmıştır. (Dilbirliği, 2020: 265)

Üçüncü nesil devlet sözleşmeleri 1990-2011 dönemini kapsamaktadır. Doğu ve Batı Almanya'nın yeniden birleşmesinden sonra devlet sözleşmelerindeki gelenek sürdürülmüştür. Bilhassa yeni düzenlenen beş eyalet anayasasının üçünde bu hukuki kuruma yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda, 1993 yılında, Saksonya-Anhalt eyaleti ile bu eyaletteki Protestan kiliseleri arasında yapılan Wittenberg Devlet sözleşmesi dönemin başlangıcını oluşturur. Bunun yanında, Bremen, Hamburg, Berlin ve Baden Württemberg gibi eski eyaletlerde de üçüncü nesil din-devlet hukuku sözleşmeleri imzalanmıştır. (Unruh, 2012: 202)

Hamburg ve Bremen eyaletlerinde, Müslüman dinî cemaatlerle yapılan devlet sözleşmeleriyle, bu alanda yeni bir tarihî sürece girilmiştir. Bu süreçte, sadece ilk defa İslami cemaatlerle devlet sözleşmesi imzalanmakla kalmamış, kamu tüzel kişiliğine sahip olmayan dinî cemaatler ilk olarak bu tür bir sözleşmenin tarafı olarak kabul edilmiştir. Bu tür dördüncü nesil sözleşmelerin hukuki alanda düzenleyici bir enstrüman olarak yerleştikleri ve bu sözleşmelere kesintisiz bir teveccühün mevcut olduğu görülmektedir. (Dilbirliği, 2020: 265)

Dinî Cemaatlerle Yapılan Din-devlet Sözleşmeleri

Anayasa hukukuna göre imzalanan sözleşmelerin geçerliliği konusunda bir görüş birliği vardır. Bu sözleşmelerin etkinleştirilmesi ve yaygınlaştırılması, Alman anayasa hukukunun temel bir uygulanması olarak kabul görür. (Heinig, 2003: 246; Unruh, 2012: 208)

Anayasada sözleşme imzalama yetkisine ilişkin herhangi bir açık hüküm bulunmamakla birlikte, anayasanın 140. maddesinin⁶ atıfta bulunduğu Weimar anayasasının 138. maddesi ve Alman Anayasası'nın 123. maddesinin 2. fıkrasındaki hükümleri gereği, din-devlet hukukuna ilişkin sözleşmelere esas olarak imkân ve geçerlilik tanımaktadır. Esasen, anayasal olarak dinî cemaatlerle yapılan devlet sözleşmelerinin temel hukuki dayanağı, 1949 anayasasının 140. maddesi ile atıfta bulunduğu Weimar anayasasının 137. maddesi bağlamındaki, kolektif din özgürlüğü ve devlet ile dinî cemaatlerin birbirinden ayrılması prensibidir. (Unruh, 2012: 209; Czermak, 2000; 70)

Konuyla ilgili ifade edilebilecek bir diğer husus ta; bir dinî cemaate kamu tüzel kişiliği verilmesine ilişkin bir metodun, dinî cemaatlerle (geçmişte kiliselerle) yapılan devlet sözleşmelerinde bu durumu tespit eden, kamu tüzel kişiliği statüsünü hüküm altına alan maddelerin sözleşmelere eklenmesidir. (De Wall, 2004: 44) Bir Dinî cemaatin devletle sözleşme imzalayabilmesi için belirli bir şartı taşımasına ilişkin anayasada herhangi bir hüküm düzenlenmemiştir. (De Wall, 2004: 12)

Dinî Cemaatlerle Yapılan Din-devlet Sözleşmelerinin Hukuki Mahiyeti

Tarihi süreç içerisinde Alman hukuk sisteminde şimdiye kadar dinî cemaatlerle imzalanan devlet sözleşmeleri gelişmiş bir şekilde değil, yukarıdan beri açıklamaya çalışılan şekilde, her açıdan tarihi süreç içerisinde gelişen bir sözleşme tekniğine göre gerçekleşmiştir. Anayasanın 123.maddesine konulan bir hükümlerle, eski yönetim (Deutsches Reich) tarafından imzalanan sözleşmelerin geçerliliklerini koruyacağı ve yeni sözleşmelerin ise yeni anayasa hükümlerine göre yapılacağı düzenlenmiştir. Günümüze geldiğimizde, gerek mahkeme kararlarıyla, gerekse anayasanın 140. maddesinin atıfta bulunduğu Weimar Anayasasının ilgili maddeleri gereği, bu tür sözleşmeler için bir hukuki tasnif metodu oluşturulmuş ve bu sözleşmelerin muhtevası da

6 1949 tarihli Alman Anayasasının 140.maddesi: [Weimar Anayasasının bazı maddelerinin geçerliliği] 11 Ağustos 1919 tarihli Alman Anayasasının 136, 137, 138, 139 ve 141. maddeleri hükümleri, bu Anayasanın bir parçasıdır.

genişetilererek, sözleşmelerle günümüzde dinî cemaatlerin ihtiyaçlarına daha çok cevap verilmeye başlanmıştır.

Bir dinî cemaatin devletle sözleşme imzalayabilmesi için, belirli bir şartı taşımına ilişkin anayasada herhangi bir hüküm düzenlenmemiştir. Buna karşın, bu tür dinî cemaatlerle anayasa hukukuna ilişkin yapılan sözleşmelerin hukuki tasnifi hususunda tartışmalar mevcuttur.(Czermak ve Hilgendorf 2018: 198) Buna ilişkin çözümler de çok çeşitlidir: Bilhassa Katolik kilisesi le imzalanan "Konkordatoların" uluslararası hukuk sözleşmeleri ya da uluslararası hukuk sözleşmelerine benzer sözleşmeler olarak değerlendirilmesini savunan görüşler mevcuttur. (Unruh, 2012: 212; Mckl, 2009: 740-741; Hollerbach, 1989: 513) Protestan kiliseleri ile imzalanan sözleşmeleri ise idari sonuçları olan devlet sözleşmeleri olarak tasnif eden görüşlerin yanı sıra (Czermak,2000: 71; Hollerbach, 1989: 508) kendine özgü sözleşmeler olarak tasnif edilmesi gerektiğini savunan görüşler de mevcuttur. (Hollerbach, 1989: 509) Katolik kilisesi ile imzalanan sözleşmelerin uluslararası sözleşme olma niteliği konusunda şüphe yoktur. Eyaletlerin ya da devlet kurumlarının ulusal kiliseler ve dinî cemaatlerle imzaladıkları diğer sözleşmeler konusunda ise hkim görüşe göre bu sözleşmeler, kamu hukuku sözleşmeleri olarak kabul edilmelidir. (Czermak, 2000: 85; Mckl, 2009: 741)

Bu tür sözleşmelerin bağlayıcı etkilerine ilişkin de geniş bir görüş yelpazesi mevcuttur. Devlet sözleşmeleri, eyalet parlamentolarında yasal süreçten geçirilerek, yasalarla eşit seviyeye getirilmektedir. Bunun anlamı, taraflar arasında imzalanan sözleşmeyi, devlet tarafı, kendi çalışanları için uygulanabilir hale getirmesi olarak tarif edilebilir. Tartışmalı olan husus ise eyaletlerin, yasa koyucu sıfatıyla, eyalet parlamentolarının bu sözleşmelerde belirli hükümlerde tek taraflı düzenleme yapıp yapamayacaklarıdır. Gerçi hkim olan görüşe göre, bu durum kanun koyucunun değerikliği yapabilmesiyle, müsaadeli olması arasında ayrılmaktadır. Kanun koyucu sözleşmeye aykırı davranmamak için farklı bir yasal düzenleme yapamaz, ancak kendi hkim gücünden dolayı, sözleşmeye bağlılığından ayrılması mümkündür. Bu görüş içtihatlar tarafından da desteklenmektedir. Bu açıklamalardan farklı olarak, Kuzey Ren-Vestfalya ve Hessen eyaletlerinde olduğu gibi, sözleşmeler yasalardan önce geliyorsa, sözleşmelerde değeriklik yapan yasal düzenlemeler yok hkmdedir. (Mckl, 2009:742; Unruh, 2012: 217; Hollerbach, 1989: 506)

Bu alandaki en önemli problemlerden birisi, 1949 Anayasası öncesinde imzalanan Konkordatoların geçerliliğine ilişkin sorudur. Alman anayasası 123. Maddesi 2. Fıkroda, nceki dönemlerde yapılan uluslararası sözleşmelerin yeni anayasa döneminde de geçerli ve bağlayıcı olduğu ifade edilmektedir.

Federal Anayasa Mahkemesi, önüne getirilen bir olayda, 1933 yılında Nas-yonal Sosyalist hükümetle, Vatikan arasında imzalanan “Reichskonkordat”ın Anayasanın 123. Maddesi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ve halen geçerliliğini koruduğunu karara bağlamıştır.⁷

Dinî Cemaatlerle Yapılan Din-Devlet Sözleşmelerinin İşlevleri

Pek çok sebepten dolayı, Almanya’da sözleşme kurumu yasal çözümlerden önce tercih edilmektedir. Devletle dinî cemaat arasındaki problemlerin çözümünde önemli ölçüde bir koordinasyona ihtiyaç vardır. Mesela okul, yükseköğrenim, hastahane ve hapisanelerdeki manevi destek hizmetleri gibi birçok alanda anayasal olarak dinî cemaatle devlet birlikte çalışmak zorundadır. (Unruh, 2012: 204) Bu Alman hukuk sisteminde, devlet ile dinî cemaatler arasında hakim olan işbirliği modeline de uygundur. Devlet ile dinî cemaatlerin birlikte çalışma yapacağı alanlar ele alındığında, her iki tarafın da korunan menfaatlerinin, efektif ve kalıcı bir şekilde ancak sözleşme yoluyla çözülebileceğini görülmektedir. Böylece anayasal hükümler, tarafların somut hakları ve sorumluluklarına dönüştürülmektedir. Dinî cemaatle devlet arasındaki bu ilişki birlikte ve dostane bir temelde gerçekleştiği için karma hukuk sistemlerinin (Res Mixta) düzenlemelerinden kaynaklanan problemler için önceden önlem alınabilmekte, uzun süredir devam eden ihtilaflar ortadan kaldırılmaktadır.

Bu ön bilgiler sonrası, dinî cemaatlerle yapılan din-devlet sözleşmelerine baktığımızda bunların esas olarak dört işlevi olduğunu söylemek mümkündür:

Sözleşmelerle, ilk olarak dinî cemaatlerin ve din özgürlüğünün korunması devam ettirilmesi işlevi hedeflenmiştir. Devlet sözleşmelerinde dinî cemaatler açısından ilk planda hedeflenen maksat, devlet güvencesinin sağlanması ve ayrıcalıklı hukuki güvenlik tasavvurudur. Bu minvalde, devlet sözleşmeleri anayasadaki din-devlet hukuku açısından verilen garantileri veya dinî cemaatlerin kendi iç işlerinde bağımsız olmalarına imkân sağlayan düzenlemeleri içerir. Eğer federal yapı ile ilişkili bir mesele ise federal haklara ilişkin düzenlemeleri ihtiva ederler. Pek çok kişi bu tür hükümleri basit ve gereksiz görür. Ancak anayasanın hükümlerinin sözleşmede basitçe tekrarı işlevsiz kalmayacaktır. Mesela, anayasanın 140. maddesi ve atıfta bulunduğu Weimar Anayasası’nın 139. maddesi hükmü gereği sözleşme ile garanti altına alınan pazar günlerinin ve bayram günlerinin korunmasına ilişkin düzenlemede kendisini göstermiştir.(Heinig, 2003: 245)

⁷ Federal Anayasa Mahkemesi konkordato kararı, “Konkordatsurteil” BVerfG, 26.03.1957 tarih ve 2 BvG 1/55 nolu karar.

Sözleşmelerle getirilmeye çalışılan bir diğer işlev ise yükümlülük ve etki işlevidir. Bu işlev devlet açısından önemlidir. Yasalarla dinî cemaatlere aktarılamayan yükümlülükler devlet tarafından sözleşme ile dinî cemaatin sorumluluk alanına dâhil edilir ya da dinî cemaatlerden talep edilir. Bunlar kilise ile ilgili çalışmaların çerçevesinde devletin menfaatlerinin korunmasına özen gösterilmesine ilişkin talepler olabileceği gibi, Weimar Anayasası'nın 137. maddesinin 3. fıkrasındaki sınırlı yasal çerçevenin dışında yükümlülükler talep edilmesine ilişkin de olabilir. (Heinig, 2003)

Sözleşmelerle ortaya konmaya çalışılan en önemli işlevlerden birisi, devlet ile dinî cemaatin, kamusal alanda birlikte hareket etmesine imkan tanıyan ortak çalışmaya imkan tanıyan işlevidir. Sözleşmede, ilk bakışta karşıt görünen, sözleşme esasına ilişkin menfaatler bir arada ele alınmakta ve tarafların menfaatlerine göre dengeye getirilmektedir. Bu husus, bilhassa yukarıda ifade edildiği şekliyle, anayasal olarak yerleşmiş ortak paydalar alanındaki düzenlemeler açısından geçerlidir. (Heinig, 2003: 246)

Son olarak, sözleşmelerde dinî cemaatlerin etkilerinin garanti altına alınması ve desteklenmesi önemli bir rol oynamaktadır. Bu şekilde, sözleşmelerde, dinî cemaat tarafının, devlet tarafından destekleneceğine, mesela mali yardımlar alacağına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. (Heinig, 2003: 246)

Din-devlet Sözleşmelerinin İçeriği

Esas itibarıyla, dinî cemaatlerle imzalanan din-devlet sözleşmeleri içerik açısından birbirlerine çok benzemektedir. Yukarıdan beri izaha çalışılan özelliği ile bu tür sözleşmelerin içerikleri, Almanya'daki din ve vicdan özgürlüğü'nün gelişimi ile birlikte çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Aşağıda, bazı sözleşmelerden alıntılarla, bu tür sözleşmelerin içerikleri hususunda bilgiler sunulmaya çalışılacaktır:

Dinî cemaatlerle imzalanan devlet sözleşmeleri, münhasır bir konuda olabileceği gibi, birden çok konuda düzenleme içeren devlet sözleşmeleri olarak da karşımıza çıkar. Bu sözleşmeler, bir şekil şartı olmamakla birlikte, sözleşmelerle ilgili anayasa hukuku içerisinde özgü bir takım özellikler oluşmuş ve düzenleniş biçiminde, sözleşmenin konusuna göre, içeriğe ilişkin gelişmeler göstermiştir. (Dilbirliği, 2020: 271) Daha önce imzalanan din-devlet sözleşmelerinden hareketle, sözleşmelerin kapsam ve içerik açısından aşağıdaki hususları ve madde başlıklarını ihtiva ettiğini söylemek mümkündür:

Takdim-Önsöz: Bilhassa 3. nesil din-devlet sözleşmeleri geniş ve açıklayıcı takdimlere yer vermiştir. Burada, tarafların dostane ilişkileri, birlikte sorumlulukları, dinî cemaatin kamuoyu için önemi vurgulanmaktadır. (Hamburg Evangelist Sözleşmesi, 2005) Ayrıca, hiçbir önsöze yer vermeyen sözleşmeler (Bavyera Katolik Sözleşmesi, 1924) olduğu gibi, çok kısa önsöze yer verilen sözleşmeler de vardır (Loccum Sözleşmesi, 1955).

Din Özgürlüğü ve Kendi İç İşlerinde Bağımsız Olma: Din-devlet hukukuna ilişkin sözleşmelerin hemen hemen hepsinde bulunan ilk madde, Alman Anayasası'nın 4. maddesinin 1. ve 2. fıkralarına⁸ göre din özgürlüğünün garanti altına alınmasıdır. Aynı şekilde anayasanın 140. maddesinin atıfta bulunduğu Weimar Anayasası'nın 137. maddesinin 3. fıkrasına⁹ göre kiliselerin kendi iç işlerinde bağımsız olmalarının vurgulanmasıdır. (Thüringen Katolik Sözleşmesi, 1997; Saksonya-Anhalt Yahudi Sözleşmesi, 2006) Anayasal anlamda dini cemaatlerin kendi iç işlerinde bağımsız olması, cemaatlerin, kendi iç işlerini ve idarelerini, mevcut geçerli hukuki düzenlemeler çerçevesinde ve bu düzenlemelerin ortaya koyduğu yasal sınırlar içerisinde yerine getirilmesi anlamındadır. (Classen, 2015: 125-126)

Bazı sözleşmelerde ayrıca dinî cemaatlerin hayır işlerindeki çalışmaları ve katkıları garanti altına alınmaktadır. (Bavyera Katolik Sözleşmesi, 1924:m.1; Mecklenburg-Vorpommern Evangelist Sözleşmesi, 1994) Bunun dayanağı ise bazı eyalet anayasalarının kilisenin yardım ve hayır işlerindeki katkısının, Mecklenburg-Vorpommern Eyalet Anayasası 19. madde, 2. fıkra örneğinde olduğu gibi anayasal koruma altına almış olmasıdır¹⁰. Buna karşın bazı sözleşmelerde de dinî cemaatlerin kendi işlerinin kendilerini idare etmelerinin üzerinde vurgu yapılmaktadır. (Thüringen Katolik Sözleşmesi, 1997: m.1)

Anayasalarda yer alan bu hükümlerin sözleşmelerde tekrar edilmesi oldukça yerindedir. Bu hükümler sözleşmelerin hangi bağlamda yapıldığının altını çizmekte, sözleşmeleri anayasal çerçeveye göre şekillendirmektedir. (Dilbirliği, 2020: 272)

Tarafların Birlikte Hareket Etmeleri: Kural olarak bu tür sözleşmeler, sözleşmeye taraf olanların birlikte hareket edebilmelerine ve işbirliğine

8 1949 tarihli Federal Almanya Anayasası Madde 4: [Din, vicdan ve inanç özgürlüğü; askerlik hizmetinin reddi]

(1) Din ve vicdan özgürlüğü ile din ve dünyevi inanç özgürlüğüne dokunulamaz.

(2) Dinin rahatsız edilmeden uygulanması güvence altındadır.

9 1919 Tarihli Weimar Anayasası. Madde 137: (3) Her dinî topluluk, kendi işlerini, herkes için geçerli olan yasaların çerçevesinde bağımsız olarak düzenler ve yönetir. Görevlilerini, devlet veya belediye ve köylerin katılımı olmaksızın belirler.

10 Verfassung des Landes Mecklenburg-Vorpommern vom 23. Mai 1993, GS Meckl.-Vorp. Gl. Nr. 100-4 (GVBl. M-V S. 372).

dair şartları da ihtiva etmektedir: Bu tür hükümler, düzenli olarak devlet ve dinî cemaat arasında görüş alışverişi için görüşmelerin gerçekleştirilmesi, kilisenin planladığı işlerle ilgili kilisenin menfaatlerinin devlet tarafından dikkate alınması gibi hususlarda düzenlemeler barındırırlar. Bu bağlamda, dinî cemaatler, devletle görüşmelerin gerçekleştirilmesi için bir muhatabı (eyalet yönetim merkezinde) yükümlü kılmalıdırlar. (Bremen Yahudi Sözleşmesi, 2001, m.8; Hamburg Katolik Sözleşmesi, 2006: m.4)

Hukuki Statüler: İki büyük kilise ve Yahudi cemaati ile yapılan sözleşmelerde, dinî cemaatlerin hukuki statülerine vurgu yapılmaktadır. Burada Alman anayasa hukukunda kolektif din özgürlüğüne ilişkin olarak dinî cemaatlere tanınan kamu tüzel kişiliği statüsü (Dilbirliği, 2020: 241 vd.) kastedilmektedir. Bu durumda dinî cemaate kamu tüzel kişiliği statüsü verilmişse, bu sözleşmede yer almakta ve vurgulanmaktadır. (Bremen Evangelist Sözleşmesi, 2001: m.5; Saksonya Katolik Sözleşmesi, 1996: m.15)

Kiliselerin Malları: Kilise mallarının ve mülkiyetinin güvenliği ve garanti altına alınması birçok din-devlet hukuku sözleşmesinde yer almaktadır. Burada da yine, anayasanın 140. maddesinin atıfta bulunduğu Weimar Anayasası'nın 138. maddesinin 2. fıkrasında sayılan "*Dinî cemaat ve derneklerin mülkiyet ve diğer hakları, onların diyanet, öğretim ve hayırsever amaçlara hizmet eden kuruluş ve vakıfları ve diğer varlıkları güvence altına alınır*" hükmü sözleşmelerde tekrar edilmektedir. Bunun devamında, kiliselerin, kamulaştırma hukuku hükümleri çerçevesindeki menfaatlerinin de dikkate alınacağı çeşitli şekillerde tasdik edilmektedir. (Bremen Evangelist Sözleşmesi: m.5; Preussen Konkordat, 1929: m.5)

Bazı sözleşmelerde, kiliseye ait gayrimenkullerin satışında ve şehir planlamasında kilise ihtiyaçlarının dikkate alınacağına dair hükümler yer almaktadır. (Hamburg Katolik Sözleşmesi: m.13) Öte yandan başka sözleşmelerde ise dinî cemaatlerin tarihî yapılarının ayakta kalması ve özel olarak korunması için hükümlere de yer velebilmektedir. (Saksonya Yahudi Sözleşmesi, 2006: m.3)

Din-devlet sözleşmelerinde sıklıkla yer alan bir başka hüküm de tarihî yapıların korunmasına ilişkindir. Sözleşmelerde bu alanda ortak çalışma hedefi ve tarafların sorumlulukları vurgulanmaktadır. Yine, korunması gereken tarihî kilise binalarının hassaten korunmasına dair garanti hükümleri sözleşmelerde yer alabilmektedir. (Schleswig Holstein Katolik Sözleşmesi, 2009: m.14)

Din-devlet sözleşmeleri ile geniş şekilde düzenlenen bir başka husus ise, Almanca "Seelsorge" olarak ifade edilen "Manevi Destek Hizmetleri" alanına

ilişkin düzenlemelerdir. Kamu kurumlarındaki manevi destek hizmetlerine ilişkin düzenlemeler, din-devlet hukuku sözleşmelerinin tipik düzenlemelerindedir. Burada, anayasanın 140. maddesinin atıfta bulunduğu Weimar Anayasası'nın 141. maddesindeki¹¹ hakların yeniden tasdiki söz konusudur. Aynı şekilde, bazı eyalet anayasalarında da Weimar Anayasası'ndaki hükümler yer almakta ve belirli kamu kurumlarındaki manevi destek hizmetleri garanti altına alınmaktadır. Buna göre, kamu kurumlarındaki manevi destek hizmetlerine ilişkin faaliyetler, bu faaliyetlerin desteklenmesi ve bu faaliyetler kapsamındaki kişisel sınırların korunması neredeyse bütün sözleşmelerde garanti altına alınmaktadır. (Hamburg Yahudi Sözleşmesi: m.5; Aşağı Saksonya Katolik Sözleşmesi: m.11)

Manevi Destek Hizmetleri: Adliye ve kolluk kuvvetlerine ait olan kurumlarda, manevi destek hizmetleri vermek amacıyla bu tür kamu binalarına girebilmek ve hizmet verebilmek için, kurumların idarelerinin müsaadesi ve onayı ile girilebileceği de sözleşmelerde öngörülebilmektedir. (Hamburg Katolik Sözleşmesi: m.8) Başka sözleşmelerde, bu tür devlet kurumlarına manevi destek hizmeti vermek amacıyla, ancak eyalet hükûmeti tarafından girişlere müsaade verileceği düzenlenmektedir. (Mecklenburg-Vorpommern Katolik Sözleşmesi, 1997: m.8) Başka bir sözleşmede, örneğin Hamburg Yahudi Sözleşmesi'nde madde 5'e ilave olarak hazırlanan protokolde, manevi destek hizmetini verecek kişiler ismen beyan edilmektedir.

Bu yöndeki sözleşmelerde yapılan düzenlemelerde, manevi destek hizmetlerinden dolayı ortaya çıkacak belirli kamu masraflarının devlet tarafından karşılanacağı da hüküm altına alınabilmektedir. (Aşağı Saksonya Katolik Sözleşmesi: m.11)

Bilhassa, Yahudilerle yapılan sözleşmelerde, kamu kurum ve tesislerindeki yemeklerde, dinî kurallara (Helal veya Koşar) riayet edilmesi gerektiğine dair hükümler de yer almaktadır. (Berlin Yahudi Sözleşmesi,1993: m.3)

Son olarak, manevi destek hizmeti alanında diğer özel hususlarla ilgili olarak özel anlaşmalar yapılabileceğine dair hükümler de sözleşmelerde yer alabilmektedir.

Almanya'da öteden beri uygulana gelen kamusal geleneklerden birisi de radyo-televizyon kontrol kurullarında ve diğer toplumsal kurullarda dinî cemaatlerin temsilini öngören düzenlemelerdir. Din-devlet sözleşmelerinin genelinde, dinî cemaatlere, kamuya ait medya kurumlarında ve özel yayın

¹¹ 1919 tarihli Weimar Anayasası Madde 141: Orduda, hastanelerde, cezaevlerinde ve diğer kamu kuruluşlarında ibadet ve maneviyat takviyesine gereksinme olduğu ölçüde, dinî topluluklara, gerekli dinî işlemlerin yapılması hususunda izin verilmelidir. Bu arada her türlü zorlamadan kaçınılmalıdır.

kuruluşlarında, tebliğ ve manevi destek bağlamında yayın saatlerinin verilmesi garanti altına alınır. Bunun devamında, dinî cemaatlere, medya-yayın organlarının kurullarında, mevcut yasalar çerçevesinde medyaya yönelik çalışmalara katkı için, üye ve temsilci bulundurma imkânı tanınır. (Brandenburg Evangelist Sözleşmesi, 1996: m.10; Aşağı Saksonya Katolik Sözleşmesi: m.21) Bu konuya ilişkin hususlar, eyalet yayın ve medya yasalarında ve önemli devlet sözleşmelerinde yer almaktadır. Bu sebeple, bu konuda vadedilenlerin uygulamada gerçekleşmesi için yasal düzenleme şartı, bilhassa devlet sözleşmelerinde de değişiklikler gerektirir.

Ayrıca dinî cemaatlere, eyaletlerdeki hukuki düzenlemeler çerçevesinde özel yayın kuruluşu kurma ve işletme hakları tanınmakta ve bu haklar desteklenmektedir. (Schleswig Holstein Katolik Sözleşmesi: m.11; Berlin Evangelist Sözleşmesi: m.24)

Bazı sözleşmeler, medya organlarının, halkın ahlaki ve dinî inançlarına saygı gösterilmesine ilişkin hükümleri ihtiva eder. (Aşağı Saksonya Katolik Sözleşmesi: m.10; Baden-Württemberg Yahudi Sözleşmesi: m.7)

Son olarak, dinî cemaat mensuplarının veya dinî cemaatlerin önereceği kişiler vasıtasıyla, bu tür kurullarda temsil edileceklerine dair taahhütler de sözleşmelerde hüküm altına alınabilmektedir. (Bremen Yahudi Sözleşmesi: m.5)

Defin ve Mezarlık İşleri: Sözleşmelerle düzenlenen bir diğer önemli husus ise, mezarlık ve cenaze işleridir. Bu hususlara ilişkin düzenlemeler, neredeyse bütün sözleşmelerde yer almaktadır. İlk olarak, dinî cemaatlara ait mezarlıklara, yerel belediyelere ait mezarlıklarda olduğu gibi, koruma garantisi sözleşmelerde taahhüt edilmektedir. (Brandenburg Evangelist Sözleşmesi: m.20) Ayrıca, dinî cemaatlere kendi mezarlıklarını kurma, genişletme ve işletme garantisi bazı sözleşmelerde yer alır. Bunun yanında, sözleşmelerde, yerel yönetimlere ait mezarlıklarda, münhasır o dinî cemaatin mensuplarına yönelik, anma günleri, ayinler ve dinî törenlerin yapılacağı da düzenlenmektedir. (Berlin Evangelist Sözleşmesi: m.23; Brandenburg Katolik Sözleşmesi: m.19)

İlave olarak bazı sözleşmelerde, kamu tüzel kişiliğine sahip dinî cemaatlerin, mezarlıklarla ilgili harç ve vergi alabileceği düzenlenir. (Hamburg Katolik Sözleşmesi: m.15; Saksonya Katolik Sözleşmesi: m. 19)

Bazı sözleşmelerde, mevcut bütçe kalemleri çerçevesinde, bu alanda dinî cemaatlere mali destek taahhüdü verildiği görülmektedir.

Teoloji Eğitimi: Din-devlet sözleşmelerindeki klasik içeriklerden biri ilahiyat fakülteleri ile ilgili düzenlemelerdir. İlk olarak bu tür ilahiyat fakültelerinin

kuruluşları garanti altına alınmaktadır. Devamında, dinî cemaatlerin ilahiyat fakültelerinde personel ve kürsülerin müfredat içeriklerine ilişkin katkı imkânları sözleşmelerde düzenlenir. Bu düzenlemenin arka planında, din ve dünyevi inançlar açısından tarafsız olması gereken devletin, dinî cemaatlerin mezhepler/inançlar doğrultusundaki öğretilerine müdahale edemeyeceği temel esası yatar. Sadece ilgili cemaat, teolojinin ne olduğuna ve ders veren hocaların müfredatlarının kilise müfredatı ile uyumlu olup olmadığına karar verecektir. Bu, anayasanın 140. maddesinin atıfta bulunduğu Weimar Anayasası'nın 137. maddesinin 3. maddesinde ifade bulan, dinî cemaatin kendi iç işlerinde bağımsız olması gerektiği anayasal hükmü doğrultusundadır. (De Wall, 2004: 75) Bundan dolayı sözleşmelerle ilk olarak, müfredat içeriklerinin her bir dinî cemaatin öğretisi doğrultusunda olup olmadığı tespiti hususu garanti altına alınmaktadır. (Bavyera Katolik Sözleşmesi: m.4)

Bu çerçevede, sözleşmeyle dinî cemaatlere öğretim üyelerinin görevlendirilmesi konusunda katkıda bulunması hakkı tanınır. Bununla ilgili, dinî cemaatlerin meseleye dâhil olmaları ile ilgili olarak sözleşmelerde farklı düzenlemeler yapılır. Katolik kiliseleriyle yapılan sözleşmelerde, kürsülere öğretim üyelerinin atanması, daha doğrusu profesörlerin atanmasında, "*Nihil Obstat*" denilen, atanacak kişiye yönelik Katolik kilisesinin itirazı olmadığına dair ve kişinin inancı ile tereddütlerin olmadığına dair beyanlar alınması şartı hüküm altına alınabilmektedir. (Bavyera Katolik Sözleşmesi: m. 4) Buna karşın, Protestan kiliselerle yapılan birçok sözleşmede konu biraz daha ihtiyatlı kalem alınmış, Katolik kilisesindeki şartlardan daha yumşak olarak, atanacak kişiye yönelik olarak olumlu ya da olumsuz görüş bildirmeye yönelik düzenlemeler öngörülmüştür. (Berlin Evangelist Sözleşmesi: m.3; Rheinland-Pfalz Evangelist Sözleşmesi, 1962: m.14-f)

Bu husus ile ilgili sözleşmelerdeki bu dil farkı uzun süre, Roma-Katolik Kilisesinin itirazının bağlayıcı karakterde olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Protestan çerçevede ise, kilisenin görüşü bağlayıcı olmayan bir görüş olarak görülmektedir. Eşitlik (paritaet) ilkesi gereği, bu fark kabul edilebilir değildir. Her ne kadar, sözleşmelerde farklı şekilde formüle edilmiş olsa da Protestan Kilisesinin görüşlerinin de bağlayıcı karakterde olduğu kabul edilmelidir. Federal Anayasa Mahkemesi de bu yönde tespitte bulunmuştur. Din-devlet hukuku sözleşmesinde, sadece mesleğe alınmada bilirkişi raporu hazırlanması öngörülmüyor olsa da bu ne devletin devlete ait teoloji fakültelerindeki teolojik öğretilerin mezheplerin genel kurallarına uygunluğu konusunda kiliselerin kendi iç işlerinde bağımsız olmasına dikkat etme yükümlülüğünü

kabul etmemeyi, ne de mezhep öğretileri açısından ihlali gören dinî cemaatin devlet nezdinde yardım talebinde bulunmasında ısrar etmesini şart koşar.¹²

Ayrıca bazı sözleşmelerde, dinî cemaatlerin, ilgili kişilerin fakülteden uzaklaştırılmasına ilişkin sonradan yapılacak olan itirazlara ilişkin düzenlemeler de mevcuttur. (Bavyera Katolik sözleşmesi: m.4; Saksonya Katolik Sözleşmesi: m.5)

Dinî cemaatlerin teoloji fakülteleri üzerindeki belirleme yetkisi, müfredat, sınav ve eğitim-öğretim yönetmeliklerinde de kendisini gösterir. Buna göre, bazı sözleşmelerde, eğitim ve sınav yönetmeliklerinin hazırlanmasında dinî cemaatlerden onay alınması zorunluluğu getirilmiştir. Aynı şekilde, sınav komisyonları çerçevesinde, dinî cemaatlerin katılım hakları da düzenlenir. (Berlin Evangelist Sözleşmesi: m.3; Lippe Sözleşmesi, 1984) Bazı sözleşmelerde dinî cemaatlerin kendi sınavlarını yapabileceği, bilimsel yeterliliği ölçmek için kendi sınav komisyonunu oluşturabileceği hüküm altına alınmıştır. (Saksonya Anhalt Evangelist Sözleşmesi: m.3)

Aynı şekilde, kiliselere, sözleşmelerdeki düzenlemeler ile öğretmenlik eğitimi alanında da katılım hakkı tanınmaktadır. Mesela üniversiteleri bitirme de uygulanan birinci devlet sınavlarında (erste Staatsexamen), sınav seviyelerine ilişkin kararlarda (Bremen Evangelist Sözleşmesi: m.11) veya öğretim görevlilerinin atanmasında (Baden Württemberg Evangelist Sözleşmesi, 2007: m.5) kilisenin de katılımı sağlanır. İlginç olanı, genellikle ve bilhassa Katoliklerle yapılmış olan eski konkordatolarda, Bavyera Katolik Konkordatosu 4.maddede olduğu gibi, teoloji fakülteleri haricinde, diğer bazı kürsülerin öğretim üyelerinin atanmasında Katolik Kilisesine katılım hakkı tanınmıştır. Bilhassa felsefe, pedagoji ve toplum bilimleri alanında konkordat profesörü denilen profesörler mevcuttur. Bu düzenlemelerle ilgili olarak, devletin tarafsızlık ilkesine aykırı olduğu düşüncesi iddia edilse de içtihatlarda bunun anayasaya uygun olduğu tasnif edilmiştir. (Dilbirliği, 2020:280)

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da bütün sözleşmelerde bu tür düzenlemelerin olmadığıdır. Bazı sözleşmelerde ise açış şartı denilen, sadece teoloji fakültelerin açılmasına ilişkin düzenlemelerin olmasıdır. Bilhassa sözleşmelerde, teoloji fakültelerinin veya kürsülerinin açılacağına dair konuların özel bir anlaşma ile gerçekleştirileceğine dair hükümler yer alır. Bu husus, bilhassa teoloji fakültelerinin olmadığı eyaletlerde yukarıdaki şekli ile düzenlenir. (Brandenburg Katolik Sözleşmesi: m.6)

12 Federal Anayasa Mahkemesi 28. Oktober 2008 tarihli ve 1 BvR 462/06 numaralı karar.

Din Dersleri: Din-devlet hukuku esas alınarak imzalanan sözleşmelerde yer alan bir başka klasik içerik ve sözleşmeler ile düzenlenen konu, kamu okullarında verilecek olan din dersleri konusudur. Bu konunun esasını, anayasanın 7. maddesinin 2. ve 3. fıkrası¹³ ve her eyalette anayasalar ve yasalarla bu doğrultudaki düzenlemeler oluşturur. Örn. Saksonya Anhalt Anayasası madde 27'deki düzenlemelerdir.¹⁴ Buna göre; herhangi bir mezhebe bağlı olmayan okullar istisna olmak üzere, bütün kamuya ait okullarda, din dersi zorunlu ders olarak okutulur. Din dersi, dinî cemaatlerin temel prensiplerine aykırı olmayacak şekilde okutulur. Buna göre, din dersinin esası/konusu, kamu okullarında din dersi vermek üzere yetkilendirilen her dinî cemaatin kendine ait temel esasıdır.

Federal Anayasanın 7. maddesinin 3. fıkrası hükümlerine göre, din dersi konusunda dinî cemaatlere, din dersinin verilmesinde, dersin içeriğinin dinî cemaatin temel esaslarına uygunluğunun denetimi imkânı verilmektedir. Anayasadaki bu hüküm sadece kamu denetimindeki ve kamuya ait okullarla sınırlıdır. Bazı eyalet anayasalarında, örn: Hessen Eyalet Anayasası¹⁵ madde 57'de olduğu gibi, özel okullarda da zorunlu din dersleri verilmesine ilişkin düzenleme mevcuttur. Ancak yukarıda belirtilen herhangi bir mezhebe bağlı olmayan özel okullar yine bu hükümler kapsamında istisnayı oluştururlar. Son olarak bu hususta dikkat edilmesi gereken konu, anayasanın 141. maddesi gereği, anayasanın 7. maddesinin 3. fıkrasının, 01.01.1949 tarihinden önce başka bir düzenlemenin olduğu eyaletlerde uygulanmayacağıdır. Bremen Şartı "*Bremer Klausel*" denilen 141. Madde kapsamına Bremen ve Berlin eyaletleri dâhildir. Bu eyaletlerde, din dersi ile ilgili düzenlemeler, eyalet anayasalarındaki düzenlemeler doğrultusunda uygulanır. Bu husus, bu eyaletlerdeki din-devlet hukukuna ilişkin sözleşmelerde de kendinî gösterir. Mesela, Bremen eyaletinde, kamuya ait örgün eğitim verilen okullarda, mezheplere bağlı olmaksızın, temel Hıristiyanlık esasları çerçevesinde "İncil Tarihi" dersi verilmektedir.(Bremen Evangelist Sözleşmesi)

Diğer birçok eyaletteki sözleşmelerde, örn. Aşağı Saksonya Katolik Sözleşmesi 7. madde hükmünde olduğu gibi, federal anayasanın 7. maddesinin 3. fıkrası çerçevesinde kamuya ait okullarda din dersi zorunlu dersler kapsamında sunulacaktır. Ayrıca sözleşmelerde, derslerin kapsamı konusunda, ders

13 1949 tarihli Federal Almanya Anayasası Madde 7:[Okul rejimi]...

(2) Çocukların din dersine katılıp katılmayacaklarına karar vermek, velilerin hakkıdır.

(3) Din dersi, mezhepsiz okullar dışındaki kamu okullarında olağan derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına zarar vermeyecek şekilde, dinî cemaatlerin temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, iradesine aykırı olarak din dersi vermeye zorlanamaz

14 Verfassung des Landes Sachsen-Anhalt, vom 16. Juli 1992, GVBl. LSA 1992, 600.

15 Verfassung des Landes Hessen, Vom 1. Dezember 1946, GVBl. 1946 S. 229.

planlarının oluşturulmasında ve derslerin işleyişinin kontrolünde birlikte çalışma hususunda ve öğretmenlerin dinî cemaatler tarafından yetkilendirilebilmesi için din dersi öğretmenlerinin yeterliliğinin belirlenmesinde ve öğretmen olarak din adamlarının atanmasına ilişkin hususlarda düzenlemeler yapılmaktadır. (Hamburg Katolik Sözleşmesi: m. 5; Saksonya Katolik Sözleşmesi: m.3) Din dersleri ile ilgili olarak ders planlarının hazırlanmasında, ders materyallerinin onaylanmasında, aynı şekilde öğretmenlerin atanmasında sözleşmedeki tarafların anlaşması, bilhassa dinî cemaatlerin müsaadesinin ve onayının arandığı sözleşme hükümleri de mevcuttur. (Saksonya Katolik Sözleşmesi: m. 3; Thüringen Katolik Sözleşmesi: m. 4; Mecklenburg-Vorpommern Evangelist Sözleşmesi: m. 6; Rheinland-Pfalz Evangelist Sözleşmesi: m. 15) Din dersi öğretmenleri sözleşmelerdeki hükümler doğrultusunda dinî cemaatler tarafından verilecek bir bildirim ve öğretme vazifesi ile yetkilendirmeye gerek duyarlar. Katolik kiliselerinde “*Missio Canonica*” diye adlandırılan bu yetkilendirme, bir bakıma İslam dinindeki icazet sistemine benzeyen bir modeldir. Katolik din derslerini verecek olan öğretmenlerin kilise tarafından yetkilendirilmesi olarak kabul edilir. Bu yetkilendirmenin eyalet tarafından tanınacağı hüküm altına alınır. (Thüringen Katolik Sözleşmesi: m. 12) Bu yetkilendirme, Evangelist kiliseleri bakımından “*Vokation*” yani “*görevlendirme*” olarak tanımlanır.

Nadiren de olsa, Saksonya Katolik Sözleşmesi madde 3’de olduğu gibi, bazı sözleşmelerde bu yetkilendirmeye ilişkin bir sınırlı süre öngörülmektedir. Oldukça sık bir şekilde, sözleşmelerde, dinî cemaatler tarafından verilen bu yetkilendirmenin geri alınabileceği düzenlenmektedir. (Saksonya Anhalt Katolik Sözleşmesi, 1998: m.3)

Yine oldukça sık bir şekilde bu sözleşmelerde, din dersleri sınavlarında dinî cemaatlerin katılımı ve gözetimi (Baden Württemberg Evangelist Sözleşmesi: m.8) veya dersin işleyişine ilişkin dinî cemaatlere gözetim imkânı (Schleswig-Holstein Katolik Sözleşmesi: m.5) tanınmaktadır. Bu konuda apayrı bir özellik Brandenburg Katolik Sözleşmesi’nde öngörülmektedir. Brandenburg Okul Yasası’nın 9. maddesi kapsamında sınırlı olarak, sözleşmenin 4. maddesinde, kilisenin kamuya ait okullarda din dersi verebileceği ve bunun okul ders planına uyumlaştırılacağı tespiti yapılmıştır. Ayrıca Katolik kilisesi ders materyallerini seçmek ve ders planlarını hazırlamak zorundadır. Bunlar, devletin materyallerine ve ders planlarına denk olmalıdır. (Brandenburg Katolik Sözleşmesi: m.4) Evangelist Eyalet Kilisesi ve Yahudi cemaati ile yapılan sözleşmelerde din dersleri ile ilgili olarak özel anlaşmalara atıf yapılmıştır.

Din dersi ile ilgili çok özel bir düzenleme Bavyera eyaleti ile İsrail Dinî Cemaati Eyalet Birliği arasında yapılan sözleşmede kendinî göstermektedir.

Buna göre, ders ile ilgili sorumluluk bütünüyle dinî cemaattedir, eyalet bu alana müdahale etmez. (Bavyera Yahudi Sözleşmesi, 1997: m.2, f.4)

Bavyera Katolik Sözleşmesi'nin 6. maddesinde özel bir hüküm mevcuttur. Buna göre, Katolik kilisesi din dersi haricindeki okul derslerinde de öğrencilerin dinî hassasiyetlerinin zarar görmesi durumunda itiraz hakkına sahiptir. Bu anılan sözleşme hükümlerine göre, dinî cemaatin çocukların din eğitiminde uygun bir müdahalede bulunma hakkını da kapsamaktadır.

Din-devlet hukukuna ilişkin birçok sözleşmede açık ve seçik bir şekilde, dinî cemaatlerin, özel okul ve yüksekokul gibi eğitim kurumlarını tesis ve açma hakkına sahip olduğuna dair hakları tekrar etmektedirler. (Bremen Katolik Sözleşmesi, 2003: m.4) Özel okul açma hakkı, anayasanın 7. maddesinin 4. fıkrası hükümlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yüksekokul açma hakkı, Yüksek Okul Yasası'nın¹⁶ 70. maddesi ve buna paralel düzenlenen eyalet yasalarının, örneğin Kuzey Ren-Vestfalya Yüksek Okul Yasası'nın 72. maddesinin 1. Fıkrasında olduğu gibi, özel okul açmayı garanti altına alan hükümlerinin sonucu olarak görülmelidir. Hamburg Katolik Sözleşmesi 6.madde örneğinde olduğu gibi, eyaletler tarafından eğitim öğretim kurumları için mali destekler verileceği de sözleşmelerde kararlaştırılmaktadır.

Kural olarak dinî cemaatlerle imzalanan din-devlet sözleşmelerinde görevlerin bağımsızlığı, yani kilise tarafından yapılan görevlendirmelerde kilisenin bağımsızlığı vurgulanır. (Saarland Katolik Sözleşmesi: m. 3; Hamburg Yahudi Sözleşmesi. m.1) Seyrek de olsa sözleşmelerde kilise görevlilerin atanmasında veya piskoposluk kürsülerinin doldurulmasında, Alman vatandaşlığının gerekliliği, yüksekokul mezuniyeti gibi devlet tarafından aranan bazı şartlar, daha doğrusu devletin söz hakkı kararlaştırılmıştır. (Bavyera Katolik Sözleşmesi: madde 13, Aşağı Saksonya Evangelist Sözleşmesi: madde 9; Baden-Württemberg Katolik Sözleşmesi: madde 3)

Ancak, kilise görevlilerinin atanmasında, anayasanın 140. maddesinin atıfta bulunduğu, Weimar Anayasası'nın 137. maddesinin 3. fıkrası hükümlerine göre, devletin veto hakkı söz konusu değildir. Eğer bu yönde bir düzenleme sözleşmede yer alıyorsa, devletin bu yöndeki itirazları, bağlayıcı olmayan beyanlar olarak kabul edilecektir. Eğer eyaletler bu tür makamların finansmanında katkı sağlıyorsa, devletin veto hakkı mevcuttur. (Bavyera Katolik Sözleşmesi: m.13)

Din Görevlilerinin Yetiştirilmesi: Sözleşmelerdeki bu yönde yapılan düzenlemeler, kiliselerin kendi iç işlerinde bağımsız olmaları ve kiliselerin

¹⁶ Hochschulrahmengesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. Januar 1999 (BGBl. I S. 18).

görevlendirmelerdeki bağımsızlığı ve devletle dinî cemaatlerin ayrılması temel esasından hareketle problemlilik olarak görünür. Bu konuda Weimar Anayasasının 137. Maddesindeki düzenlemeler geçerlidir. Sadece bağımsız ve devlet menfaati olması durumunda, mesela din görevlilerinin maaşlarının ödenmesinde verilen desteklerde, dinî cemaatin devlete bağılılığı kabul görür.

Birçok sözleşmede, anlaşmaya varılan ve birlikte çalışılan dinî cemaatlere kilise vergisi toplama hakkı verilmekte ve bu tasdiklenmektedir. Vergilerin idaresini ise vergi daireleri üstlenmektedir (Bremen Evangelist Sözleşmesi: m. 13 ve 14; Hamburg Yahudi Sözleşmesi, 2007)

Din-devlet sözleşmelerin ana konularından birisi de dinî bayram günlerinin ve pazar günlerinin korunmasına ilişkindir. Her iki büyük kilise ile ilgili yapılan sözleşmeler de anayasanın 140. maddesinin atıfta bulunduğu Weimar Anayasası'nın 139. maddesindeki garanti altına alınan koruma hükümlerinin tekrarından ibarettir. Eyaletler ile Yahudi cemaati arasında yapılan sözleşmelerde, Yahudilere ait dinî bayram ve özel günler tek tek sayılmaktadır. (Bremen Yahudi Sözleşmesi: m.2; Hamburg Yahudi Sözleşmesi: m.2)

Din-devlet sözleşmeleri ile düzenlenen alanlara, dinî cemaatlerin sosyal yardım ve hayır kurumları kurabileceklerine, bu amaçla ve cemaate yardım amacıyla para toplayabileceklerine, kiliselerde gençlik çalışmalarına ve cemaatin eğitime imkan sağlanabileceğine, ana okulları kurup işletebileceklerine ilişkin düzenlemeler mevcuttur. (Dilbirliği, 2020: 271 vd.)

Federal Anayasasının 140. maddesinin atıfta bulunduğu, Weimar Anayasası'nın 138. maddesinin 1. fıkrasında, geçmişte dinî cemaatlere devlet tarafından tanınan ve sağlanan mali yükümlülüklerinin sona erdirileceği öngörülmektedir. Kiliseler, Bismarck döneminde getirilen yasal düzenlemelerle ve diğer zamanlarda yapılan uygulamalarla kamulaştırılmışlardır. Bu sebeple, denkleştirme maksadıyla, kiliselerin sürekli giderleri, devlet tarafından üstlenilmiştir. Weimar Anayasası ile bir yandan kiliselere bağımsızlıkları geri verilmekte ve diğer yandan da devlet tarafından sağlanan mali desteklerin ayrıştırılmasına gidilmektedir. Bu tarihî arka plandan hareketle devletin mali yükümlülükleri olarak kanunla, sözleşmeyle veya hukuki bir kararla sürekli olarak belirlenen, tarihî arka plandaki denkleştirme işlevini gören ve bilhassa 1918'den önce ortaya çıkmış, kazanılmış hak olarak görülen edimlerdir. (Classen, 2015: 299 vd.)

Bremen ve Hamburg sözleşmeleri haricinde pek çok yeni din-devlet sözleşmesinde, devlet edimleri hükmünde olanlar yenilemeler çerçevesinde düzenlenmektedir. Bunun anlamı şudur: Hâlen var olan temel Alman anayasal esasları çerçevesindeki yükümlülüklerin kaldırılması, devletin önceki

sözleşmelerden olan borçları ve yükümlülükleri kanun ve sözleşmelerle yeni bir borç yapılandırılmasına dönüştürülmektedir. Sözleşmelerde genellikle, anayasal olarak devletin garantisi altında olan maddi haklar karşılanmaktadır. (Berlin Evangelist Sözleşmesi: m.16, ; Mecklenburg Vorpommern Evangelist Sözleşmesi: m. 12)

Ancak Weimar Anayasası 138.maddenin birinci fıkrası hükmünde, eyaletlerin edimleri konusunda kesin düzenlemeler getirmemektedir. Bu sebeple farklı mali taahhütlerin devlet tarafından dinî cemaatlere verilebileceğinin önü açıktır. Bu çerçevede Yahudi cemaatlerle yapılan sözleşmelerde eyalet edimlerine ilişkin düzenlemeler vardır. Bu edimler, mesela Alman-Yahudi ortak kültür mirasının korunmasına ilişkin taahhüt edilen edimlerdir. Taraflar arasında yapılan protokollerde hangi amaçları kapsadığı detaylı bir şekilde sayılmaktadır.(Bremen Yahudi Sözleşmesi: madde 6; Hamburg Yahudi Sözleşmesi: madde 7) Sözleşmeler, genellikle, dinî cemaatler tarafından kullanılan devlet edimlerinin sarfı için dinî cemaatler tarafından belirli zaman dilimlerinde belgelendirilmesini şart koşan hükümler ihtiva eder.

Bu çerçevede, yakın zamanda, Saksonya Anhalt eyaletinde, eyalet anayasa mahkemesi tarafından bir karar verilmiştir.¹⁷ Bu kararda mahkeme, Yahudi cemaatleriyle yapılan sözleşmede, eyaletin edimleri ve yükümlülükleri ile ilgili düzenlemelerin yok hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme kararında gerekçe olarak kaynakların dağıtımına ilişkin devlet sözleşmesinde ve onaylayan yasada yeterince düzenleme yapılmamış olmasını göstermiştir. Mahkemeye göre bir dinî cemaate verilen mali destek esas olarak anayasa ile uyusmalıdır.. Mali destekler, dinî ve vicdani anayasal haklar açısından eşitlik ve tarafsızlık sağlanacak şekilde hazırlanmalıdır.

Din-devlet sözleşmelerinde düzenlenen hususlardan birisi de tarafların birbirlerine yönelik olarak ortaya koydukları karşılıklı iyi niyet hükümleridir. Bavyera Katolik Sözleşmesi 15.madde de veya Bremen Protestan Sözleşmesi 22. maddede olduğu gibi, pek çok sözleşmede genel olarak karşılıklı iyi niyeti ifade eden hükümler de yer almaktadır. Sözleşmede yer alan bu hükümle sözleşmenin uygulanmasına ve yorumuna ilişkin hususlarda ortaya çıkan fikir ayrılıklarının dostane şekilde çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Aynı şekilde, sözleşmenin uyumu için gerekli olduğunda yeni görüşmelerin başlatılması da amaçlanmıştır. Bu husus, diğer dinî cemaatlerle yapılan sözleşmelerin eşitlikler açısından uyumlaştırılması söz konusu olduğunda da geçerlidir.

¹⁷ Landesverfassungsgericht Sachsen-Anhalt, 15.01.2013 tarih ve LVG 2/12 nolu karar.

Sözleşme ile düzenlenebilecek konulara burada verilen örnekler haricinde, tarafların gerek görmesi durumunda, devlet ve dinî cemaat arasında her konu sözleşme konusu yapılabilir ve sözleşmeyle düzenlenebilmektedir. Bunun kesin bir sınırlaması yoktur.

Alman Hukuk Sisteminde Dinî Cemaatlerle Yapılan Önemli Din-Devlet Sözleşmeleri

Yukarıda belirtildiği gibi Almanya'da, dinî cemaatlerle pek çok devlet sözleşmesi yapılmıştır. Weimar Anayasası döneminde yapılan sözleşmeler bugün bile geçerliliğini korumaktadır. Genel bir fikir edinme maksadıyla, aşağıda genel olarak bu sözleşmeler, kısaca sayılacaktır.

Hıristiyan Cemaatleriyle Yapılan Din-Devlet Sözleşmeleri

Alman Devleti ile Hıristiyan Kiliseleri arasında imzalanan Devlet sözleşmeleri/ Konkordatolar iki başlık altında ele alınmaktadır:

Katolik Cemaatlerle Yapılan Din-Devlet Sözleşmeleri

Katolik kilisesi açısından en önemli sözleşme, Weimar Cumhuriyeti (Deutsches Reich) ile Vatikan Kilisesi arasında imzalanan Konkordato'dur. (Weimar Konkordatosu 1933) Bunun yanında yine, Baden-Württemberg eyaleti ile 1932 de imzalanan Konkordato, (Baden Konkordatosu 1932) 1924 yılında Bavyera eyaleti ile imzalanan Konkordato, (Bavyera Katolik Sözleşmesi 1924) 1929 yılında Kuzey Ren Vestfalya, Rheinland-Pfalz ve Saarland eyaletlerini kapsayan bağımsız Prusya Eyaleti ile Vatikan arasında imzalanan Konkordato (Prusya Katolik Sözleşmesi 1929) önemli sözleşmeler olarak yer almaktadır.

Bu konkordatoların haricinde, 1949 Anayasası sonrası yine, Vatikan ile Brandenburg eyaleti ile 2003 yılında imzalanan sözleşme, aynı yılda Bremen ile imzalanan sözleşme, 2005 yılında Hamburg eyaleti ile imzalanan sözleşme, 1997 yılında Mecklenburg Vorpommern ve Thüringen eyaletleri ile imzalanan sözleşme, 1963 yılında Hessen eyaleti ile 1965 yılında Aşağı Saksonya eyaleti ile 1996 yılında Saksonya eyaleti ile 1998 yılında Saksonya – Anhalt eyaleti ile ve son olarak 2009 yılında Schleswig Holstein eyaleti imzalanan sözleşmelerdir. Berlin eyaleti ile sözleşme yapma yerine, Piskoposluk ile protokol imzalanmıştır.

Bu sözleşmelerden Weimar Anayasası döneminde yapılmış olanlar, sonrasında pek çok değişiklik geçirmesine rağmen, ilk imzalandığı tarihten itibaren halen geçerliliğini korumaktadırlar.

Protestan (Evangelist) Cemaatlerle Yapılan Din-Devlet Sözleşmeleri

Protestan kiliselerinin uluslararası temsil şahsiyeti olmadığı için, bu kiliselerle yapılan sözleşmeler, tamamen iç hukuk normları olarak kabul görecektir. Bu yönüyle, evangelist/protestan kiliselerinin, uluslararası bir tüzel kişilikleri olmadıkları için, bu sözleşmeler uluslararası sözleşmeler kategorisinde değil, devlet içerisinde yeni bir hukuki kurum olarak, yani dinî cemaat devlet sözleşmeleri şeklinde tasnif edilmektedir. (Czermak, 2000: 71)

Protestan Kiliseleri ile yapılan sözleşmelerde, yine kronolojik olarak Weimar Anayasası döneminde yapılan sözleşmeler önde gelmektedir. Bu sözleşmeler, eyaletlerle, o dönem eyaletlerin coğrafi sınırları içerisinde organize olmuş protestan eyalet kiliseleri birlikleri ile yapılmıştır. Bu sözleşmeler; 1924 yılında Bavyera'da, Bavyera Protestan kiliseleri ile 1931 yılında Saarland ve Kuzey Ren Vestfalyayı kapsayacak şekilde, bağımsız Prusya Devleti arasında yapılan sözleşme ve nihayet 1932 yılında Baden Württemberg eyaleti ile Baden Evangelist-Lutherik kiliseleri arasında yapılan sözleşmelerdir.

Yeni döneme girildiğinde, Aşağı Saksonya Eyaleti ile bu eyaletteki Evangelist Kiliseler Birliği arasında yapılan ve 1955 tarihli Loccum Devlet Sözleşmesi, pek çok açıdan önemlidir. Bu sözleşme 1949 Anayasasından sonra ilk imzalanan dinî cemaat devlet sözleşmesi olup, aynı zamanda ikinci nesil sözleşmelere de örnek teşkil eden bir sözleşmedir. Ayrıca bu sözleşme, kendisinden sonra yapılan sözleşmelerin pek çoğuna içerik ve kapsam bakımından örnek teşkil etmiştir.

Yukarıda sayılan eyaletler haricinde, 2006 yılında Berlin'de, 1996 yılında Brandenburg'ta, 2001 yılında, Bremen'de, 2005 yılında Hamburg'ta, 1960 yılında Hessen'de, 1994 yılında Mecklenburg-Vorpommern'da, 1962 yılında Rheinland-Pfalz eyaletinde, 1994'de Saksonya eyaletinde, 1993 yılında Saksonya-Anhalt eyaletinde, 1957 yılında Schleswig-Holstein eyaletinde ve 1994 yılında da Thüringen eyaletinde Evangelist kiliseleri ile dinî cemaat devlet sözleşmeleri imzalanmıştır. Evangelist kiliseleri ile Federal Hükümet arasından din-devlet sözleşmesi şeklinde imzalanmış bir sözleşme yoktur.

Yahudi Cemaatlerle Yapılan Din-Devlet Sözleşmeleri

Almanya Yahudi Cemaati, yaklaşık 107 bin üyeli bir dinî cemaattir. Nasyonal Sosyalistler İktidara Gelmeden önce, Almanya'da yaklaşık 560 bin Yahudi yaşamaktaydı. 1950 yılından sonra Almanya'da yaşayan Yahudilerin sayısı sadece 15 bin dir. 1985 yılında Almanya Yahudi Cemaati yaşlılıktan dolayı, yok olma tehlikesi altına girmiştir. Ancak 1191-2009 arası eski Alman Vatandaşlarının aile üyeleri de dâhil olmak üzere 212 bin Yahudi Göçmen Almanya'ya geri gelmiştir. Bunların pek çoğu Almanya'daki Yahudi cemaatleri arasından kabul görmüştür. Almanya'da Yahudi cemaatini, federal düzeyde 1950 yılında Frankfurt'ta kurulan ve kamu tüzel kişiliği statüsünü haiz "Zentralrat der Juden" Yahudiler Merkez Konseyi temsil etmektedir. (www.bmi.bund.de, 2020)

Almanya'da Yahudilerle yapılan ilk dinî cemaat devlet sözleşmesi 1983 yılında Aşağı Saksonya eyaletinde imzalanmıştır. Son olarak 2012 yılında Rheinland Pfalz eyaleti ile bu eyaletteki Yahudi cemaati arasından devlet sözleşmesi imzalanmıştır. Yahudi cemaatleri ile Almanya'yı oluşturan tüm eyaletler arasında, tek tek dinî cemaat devlet sözleşmesi imzalanmıştır. Federal düzeyde ise, 2003 yılında Almanya Yahudi Merkez Konseyi ile federal Hükümet arasında dinî cemaat devlet sözleşmesi imzalanmıştır.

Müslüman Cemaatlerle Yapılan Din-Devlet Sözleşmeleri

Dinî cemaat devlet sözleşmeleri açısından 4. Nesil sözleşmeler diyebileceğimiz sözleşmeler, Müslüman cemaatleriyle yapılan devlet sözleşmeleridir. Avrupa Devletleri içerisinde Müslümanlarla yapılan devlet sözleşmesinin en önemli örneğini günümüzde İspanya'da 1992 yılında Müslümanlarla yapılan devlet sözleşmesi teşkil eder. (De Wall, 2004: 4)

Şu ana kadar Almanya'da Hamburg ve Bremen eyaletinde Müslümanlar ve kendilerini İslam dinînin özel bir yorum şekli olarak tanımlayan Almanya'daki Alevilerle din-devlet sözleşmeleri imzalanmıştır.

Bremen ve Hamburg'da Müslümanlarla imzalanan sözleşmelerde taraflar pek çok hususta, hâlen yürürlükte olan sözleşmeler doğrultusunda hareket edilerek sözleşme imzalanmasına rağmen, bazı belirli alanlarda, örneğin din dersleri ve yüksekokullarda teoloji hususunda, oldukça önemli farklılıklar kendisini göstermektedir. Bu konudaki düzenlemeler, anayasa tarafından garanti altına alınan haklardan oldukça geridedir. Bu konuda, yani sözleşmelerin içeriğinin, Katolik kilisesi ve Protestan kiliseleri ile yapılan sözleşmelerinden zayıf olması konusunda, sözleşme içeriklerinin belirlenmesinde Müslüman cemaatlerin talebi doğrultusunda gerçekleştiği iddiaları da mevcuttur.

(Spielhaus ve Herzog, 2015: 19-20) Bu sebeple Hamburg ve Bremen eyaletinde gerek Alevilerle, gerekse de Müslümanlarla yapılan devlet sözleşmelerinin, daha çok sembolik özellikler taşıdığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. (Keller, 2012)

Hamburg Eyaleti Örneği

İslami cemaatlerle, devletin yapmış olduğu sözleşmelere ilk örnek, Hamburg eyaleti ile Schura Hamburg, VIKZ – İslam Kültür Merkezleri Birliği ve DITIB Hamburg Eyalet Birliği arasında imzalanan sözleşmedir.

İslami cemaatlerle sözleşme imzalama fikri, bilhassa Almanya İslam Konferansının hayata geçirilmesinden sonra pek çok eyalette düşünölmeye başlanmış ve hatta siyasi partiler tarafından seçim vaadi olarak dahi kullanılmıştır. (Klinkhammer ve De Wall, 2012: vii)

İslami cemaatlerle görüşmeler devam ederken, diğer taraftan da Hamburg eyaletinde kurulu bulunan İslami cemaatlerin, yukarıdan beri aktarılmaya çalışılan, Alman anayasası kapsamında dinî cemaat olup olmadığı konusunda "bilirkişi raporu" alınmıştır. Raporun düzenlenmesi, eyalet yönetimi tarafından görevlendirilen iki profesör tarafından düzenlenmiştir. Hazırlanan bilirkişi raporunda, eyaletle sözleşme imzalayacak Müslüman cemaatlerin özellikleri incelenirken, bu cemaatlerin kuruluş tüzükleri incelenmiş, dinî cemaatlerin manevi içerik ve dışı karşı görünüş bakımından dinî cemaat olup olmadıkları ele alınmıştır. (Klinkhammer ve De Wall, 2012: 4)

Sözleşmenin imzalandığı 2012 yılındaki şartlar ve Müslüman cemaatlerin o yıllardaki geçerli olan tüzükleri çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde anayasa ve yasalar kapsamında Hamburg eyaletinde kurulu olan üç İslami cemaatinde anayasa hukuku (Klinkhammer ve De Wall, 2012: 55 vd.) ve teolojik açıdan (Klinkhammer ve De Wall, 2012: 143) dinî cemaat olduğu kanaatine varılmıştır. Bunun neticesinde bu üç cemaat ile devlet sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmeye bir tarafta devlet imza atarken, diğer tarafta üç İslami cemaat imzalamıştır.

13. Kasım 2012 tarihinde imzalanan Hamburg İslam Sözleşmesi, bir giriş bölümü ve toplam 13 Maddeden oluşmaktadır.¹⁸ Giriş bölümünde, sözleşmeden umulan fayda ortaya konmaya çalışılmaktadır. Buna göre, İslam dinin

¹⁸ Hamburg İslam Sözleşmesi = „Vertrag zwischen der Freien und Hansestadt Hamburg, dem DITIB-Landesverband Hamburg, SCHURA – Rat der Islamischen Gemeinschaften in Hamburg und dem Verband der Islamischen Kulturzentren“ <https://www.hamburg.de/contentblob/3551370/373c79022a3cc28025f815d9a33d2b49/data/download-muslim-verbaende.pdf>

Hamburg Őehirindeki dinî yaşamın bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Bu sebeple din ve ibadet özgürlüğu çerçevesinde, çoğulcu ve açık bir toplum oluşturma hedefiyle, kùltürler arasında bir köprü olması maksadıyla, Hamburg Őehrinin de İslam dinini ve mensuplarını kabul ettiğini gösterme ve eyaletle, dinî cemaatler arasında işbirliğini geliştirme maksadıyla Hamburg İslam Sözleşmesi imzalanmıştır.

Sözleşmenin içeriğine baktığımızda, kazanım olarak kabul edilebilecek, daha doğrusu somut bir Şekilde düzenlenen hususlar, sözleşmenin 1. Maddesindeki “Din özgürlüğu ve Hukuki Statü”, 3.maddesindeki İslami dinî tatiller ile ilgili düzenlemeleridir. Hamburg İslam Sözleşmesi madde 3’e göre, Ramazan Bayramının ilk günü ve Kurban Bayramının ilk günü ve AŞura günü müslümanlar için dinî bayram olarak kabul edilmiştir. Dinî bayram günleri, Hamburg eyaleti resmi tatiller yasasına göre, dinî ibadet olarak kabul edilmektedir.

Sözleşmenin 9. Maddesinde Cami açma ve dinî cemaatlerin sermayelerinin anayasal olarak koruma altında olduğu, devletin kontrolünde olan hastahane ve hapisane gibi kurumlarda manevi destek hizmetlerine imkân sağlanacağı ifadesi gibi hususlar somut olarak düzenlenmiştir. Diğer konularda ise, anayasadaki hükümler tekrar edilmiş, Yüksek Okul açma, devlet yayınlarında İslami cemaatlere istendiğinde dinî yayın yapma imkânı verileceğinin ifadesi, İslami cemaatlerin talebiyle devlet tarafının meseleyi değerlendirmeye alması ya da tarafların karşılıklı iyi niyetlerini ortaya koymaları Şeklinde düzenlenmiş hususlardır

Bremen Eyaleti Örneği

Bremen eyaletinde İslami cemaatlerle görüşmeler, Hamburg’taki görüşmelerden kısa bir süre sonra başlamıştır. Bilhassa bu iki eyaletin tarihi geçmiŐinde hem Katoliklerden, hem de protestanlardan ayrılmış olması, bu iki eyalette İslami cemaatlerle sözleşme imzalanmasında önemli rol oynamıştır. Hamburg eyaletinde olduğu gibi, bu eyalette de benzer süreçler izlenmiştir. Görüşmeler islami cemaatlerin temsilcileri ve Alevi cemaati ile birlikte yapılmış, ancak sözleşmeler imzalanma aşamasında İslami cemaatlerle ayrı, içerik olarak pek çok hususta aynı hükümleri ihtiva etse de Alevi cemaatlerle de Bremen eyaletinde ayrı sözleşmeler imzalanmıştır.

Bremen eyaletinde 13 Ocak 2013 de imzalanan İslam sözleşmesi, Bremen eyaleti ile Schura Bremen, VIKZ – İslam Kùltür Merkezleri Birliği ve DITIB AŞağı Saksonya-Bremen Eyaletleri Birliği arasında imzalanmıştır.¹⁹

¹⁹ Bremen İslam Sözleşmesi = “Vertrag zwischen der Freien Hansestadt Bremen und den Islamischen Religionsgemeinschaften im Lande Bremen.” http://www.senatspressestelle.bremen.de/sixcms/media.php/13/2013_01_04%20Vertragsentwurf.pdf .

Benzer şekilde, Hamburg İslam Sözleşmesinde olduğu gibi, Bremen eyaletinde de sözleşme, İslam dinînin artık, Bremen ve Bremerhaven şehirlerindeki dinî yaşamın bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple din ve ibadet özgürlüğü çerçevesinde, çoğulcu ve açık bir toplum oluşturma hedefiyle, kültürler arasında bir köprü olması maksadıyla, Bremen eyaletinde İslam dinîni ve mensuplarını kabul ettiğini gösterme ve eyaletle, dinî cemaatler arasında işbirliğini geliştirme gibi iyiniyet ifadeleriyle bezenmiş bir giriş bölümü ve 16 maddeden oluşmuştur.

Bremen İslam Sözleşmesi de somut ve garanti altına alınan haklardan ziyade, Hamburg sözleşmesinde olduğu gibi, İslami cemaatlerle Bremen eyaletinin birbirlerine karşılıklı iyi niyetlerini açıklaması gibi değerlendirilebilir. Her iki sözleşmede de özellikle maddi hususlarla ilgili, yani devletin İslami cemaatlere vereceği katkıların olmaması, buna karşın Hıristiyan ve Yahudi cemaatleriyle yapılan sözleşmelerin içeriklerinde devlet tarafından belirli maddi taahhütlerin yer alması, İslami cemaatlerle yapılan devlet sözleşmelerinin belirli bir eksik yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hamburg eyalet sözleşmesi ile karşılaştırıldığında fark olarak, Bremen İslam sözleşmesinde dinî bayram günlerinin düzenlendiği 10. madde içerisinde, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve Aşura gününe ilave olarak, Hicri yılbaşı, Mevlüd, Regaib, Miraç, Berat ve Kadir geceleri de dinî bayram günü olarak kabul edilmiştir. Bir diğer fark ise, Bremen İslam Sözleşmesinin 5.maddesinde ibadethane inşaatları sırasında, Bremen eyaleti İslami cemaatlerin hassasiyetlerini dikkate alacak ve şehir planlamasında İslami cemaatlerin önerilerini dikkate alacağı taahhüt altına alınmıştır.

Aşağı Saksonya Eyaleti Örneği

Hamburg ve Bremen eyaletlerindeki, İslami cemaatlerle imzalanan devlet sözleşmelerindeki pozitif etkiyi de arkasına alarak, Ekim 2013 tarihinde İslami cemaatlerle ve Alevi cemaatiyle görüşmelere başlanan Aşağı Saksonya eyaletinde, (migazin.de, 2013) görüşmeler hitama ermesine rağmen, süreç çıkmaza girerek sözleşme imzalanamamıştır. Sürecin çıkmaza girmesine ise gerekçe olarak, Almanya'nın da örtülü destek verdiği düşünülen 2016 Temmuz ayındaki darbe girişiminin başarısız olması neticesinde, Alman kamuoyunda yaşananların, Almanya'da içerisinde Türk ve İslam olan kavramlara kuşkuyla bakması olarak göstermek mümkündür. (Speer, 2016: 32)

Sözleşmenin imzalanmamasını tek bu sebebe bağlamak doğru değildir. Aşağı Sakyona eyaletinde görüşme süresince, siyasi tarafta yer alan eyalet

hükümeti ile dinî cemaatler arasında sağlıklı bir ilişki kurulmamış, İslami cemaatler adına görüşmelere katılan kişiler, İslami cemaatleri temsilden ziyade, bu süreç boyunca eyalet hükümetinin görüşlerini İslami cemaatlere kabul ettirmek için seçilmiş bir komisyon gibi görev yapmıştır. Nihayetinde, ortaya konulan sözleşme metninde de anayasaya uygunluk açısından ciddi sorunlar bulunmaktadır. (Speer, 2016: 33; Eyeci, 2016)

Aşağı Saksonya eyaletinde hükümetin el değiştirmesi, yeni göreve gelen CDU ile FDP koalisyonunun İslami cemaatlerle sözleşme imzalamaya yanaşmaması, daha doğrusu gündemlerine dahi almaması, Aşağı Saksonya eyaletinde müslümanlarla devlet sözleşmesi imzalanması fikrini rafa kaldırılmasına sebep olmuştur. Bu yeni durumu, Müslümanlara yönelik olarak gerçekleşen bir dinî ayrımcılık olarak değerlendirmek mümkündür. (Speer, 2016; 34-35)

Bazı İslami Azınlık Gruplarıyla Yapılan Din-Devlet Sözleşmeleri

Almanya'da Hıristiyan cemaatlerin haricinde, farklı dinî yaşamların ortaya çıkmasında 1960'lı yıllar bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu dönemde Türkiye ve Fas gibi Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı ülkelerden gelen işçiler, Katolik ve protestan inancı yanında, günlük hayatta yoğun bir yabancı inançların yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde özellikle Türkiye'den gidenler çoğunlukla Türk ve Müslüman olarak kategorize edilirken, Türk vatandaşı olan ve bir şekilde Avrupa'ya gelen Ezidi, Süryani, Keldani ve Alevi gibi gruplar dikkate alınmamıştır. Bu tek katmanlı bakış açısı 2000'li yılların başından itibaren değişmiştir. (Taşgın, Özipek vd., 2016: 8)

Almanya'da Türkiye'den gidenler arasında en yoğun grubu İslamın farklı bir yorumunu oluşturan Aleviler oluşturmaktadır. Kimlik ve aidiyet konusunda Almanya'da yaşayan Aleviler arasında farklı görüşler olsa da hem fikir olunan nokta kendilerini Bektaşî tarikatının mensubu olarak tanımlamakta ve Aleviliğin kurucusunu da Hacı Bektaş Veli olarak kabul etmektedirler. Öte yandan kendilerini Müslüman olarak ta tanımlamaktadırlar. Almanya'da kurulu bulunan Alevi cemaati Organizasyonlarının ifadesiyle, kendilerini, İslamın içerisinde bir inanç birliği olarak tanımlamaktadırlar. Alman devletinin kolektif din özgürlüğünde esas aldığı prensip dinî cemaatlerin kendilerini tanımlama yaklaşımını benimsemesidir. Almanya'da devletle işbirliği yapan Aleviler, kendilerini İslam dinî içerisinde kendine özgü bir inanç grubu olarak tanımlamaktadırlar. (Spueler-Stegemann, 2003; Sökefeld, 2005: 158) Burada Alman devleti, Alevi cemaatinin kendilerini tanımlamalarından hareket ederek böyle bir sonuca varmaktadır.

Buradan hareketle, Hamburg ve Bremen eyaletlerinde İslami cemaatlerle devlet sözleşmesi imzalanmasına karar verildiğinde, kendilerini İslam dinî içerisinde kendine özgü bir inanç grubu olarak tanımlayan Alevilerle de sözleşme imzalanması için karar alınmıştır. Sözleşmeler öncesi, devletle yapılan görüşmelerde, DİTİB, VİKZ ve Schura ile Alevi cemaatler görüşmelere birlikte katılmışlar, devletle yürütülen müzakereler, ortak bir platformda yürütülmüştür. Ancak sadece sözleşme imzalanma aşamasında, DİTİB, VİKZ ve Schura ile ayrı sözleşme imzalanırken, sözleşme metinleri pek çok aynı nokta ihtiva etse de Alevi cemaatleri ile her iki eyalette ayrı sözleşme imzalanmıştır. Hem Hamburg eyaletinde, hem de Bremen eyaletinde Alevi cemiyetleri temsilen sadece “*Alevitischen Gemeinde Deutschland e.V.*” kabul edilmiştir. (Dilbirliği, 2020: 298)

Hamburg ve Bremen’de Alevi cemaatlerle imzalanan sözleşmelerin içerik olarak İslami cemaatlerden büyük bir farkı yoktur. Tek fark dinî bayram günlerinde kendisini göstermektedir. Buna göre Hamburg Alevi Sözleşme’nin 3. Maddesinde dinî bayram olarak, Aşure Günü, Kurban Bayramı, Hızır Günü, Nevruz, Hıdırellez, Sivas Anma Günü, Hacı Bektaş’ı anma günü ve Hz. Hüseyin’i anma günleri sayılmıştır. Sözleşmeye göre, devlet bu günlere saygı gösterecektir. Ancak, sözleşmenin 3. maddesinin 2. fıkrasında, sadece Aşure Günü, Hızır Lokması (16 Şubat) ve Nevruz (21 Mart) günleri devletin resmi bayram günleri kanunu kapsamında dinî bayram günü olarak kabul edilmişlerdir.

Benzer bir düzenleme yine Bremen Alevi Sözleşmesinde vardır. Bremen sözleşmesinde 10. Madde de “Alevi Bayram Günleri” başlığı altında, Hızır günü yılın 13-15 Şubat, Hıdırellez yılın 5-6 Mayıs, Sivas Anma Günü 2 Temmuz, Hünkar Bektaş Veli’yi Anma Günü 16-18 Ağustos ve Hz. Hüseyin’i anma günü 10 Ekim olarak sayılmıştır. Bu günlerde Bremen eyaleti Alevilerin kültürlerine göre bu günleri kutlamalarına saygı gösterecek, Nevruz ve Hz. Ali’yi anma 21 Mart, Hızır Lokması 16 Şubat ve Hicri takvime göre Muharrem Ayının 13. Günü ise Bremen eyaletinde resmi Bayram yasasına göre dinî bayram olarak kabul edilecektir.

Aynı şekilde Aşağı Saksonya eyaletinde İslami cemaatlerle devlet sözleşmesi imzalanmasından vaz geçildiği için, Alevi cemaatlerle de devlet sözleşmesi imzalanmamıştır.

Yeni gelişme olarak, 9 Nisan 2019 tarihinde Rheinland-Pfalz eyaletinde İslami cemaatlerle görüşmeler yürütülmüş, ancak 9 Nisan 2019 tarihinde sadece Alevi cemaatiyle sözleşme imzalanmıştır. (islamiq.de., 2019)

Genel çerçeve olarak, Bremen ve Hamburg Alevi sözleşmelerine yakın olan Rheinland-Pfalz eyaleti Alevi sözleşmesinin 3. Maddesinde dinî bayram günü olarak Nevruz ve Hz.Ali'yi anma 21 Mart, Hızır Lokması 16 Şubat ve Hicri takvime göre Muharrem Ayının 13. Günü dinî bayram günü olarak kabul edilmiştir. Bremen ve Hamburg sözleşmelerinden farklı olarak, sözleşmenin 4. Maddesinde Rheinland Pfalz eyaletinde Alevi cemaatleri yasalarla belirlenen şartları taşıdığı takdirde gençlere yönelik olarak "Jugendhilfe" gençlik yardım kuruluşları kurabilecektir. Alevi cemaatleri yasal şartları taşıdığını belgelemesi durumunda bu hak bu cemaate de tanınacaktır. (www.landtag.rlp.de., 2019)

İslami cemaatlerle imzalanan devlet sözleşmeleri konusu, Alman anayasa hukuku sistemin halen tartışılan bir konudur. Teorik olarak, anayasa hukuku açısından İslami cemaatlerle bu tür sözleşmelerin imzalanmasında bir engel bulunmamakla birlikte, çoğu zaman eyalet hükümetleri bu konuyu siyasi bir mesele yaparak gereken önemi göstermemektedirler. İçerik açısından sözleşmeler İslami cemaatlere, Hristiyan cemaatlere nazaran pek fazla bir hak bahşetmemektedir. Devlete maddi yükümlülük getirmeyen bu sözleşmeler, sembolik olarak devlet tarafından İslami cemaatlerin muhatap alınması sebebiyle cemaatler açısından önem arz etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Siyasi tarih açısından baktığımızda, Alman devlet yapısında iki önemli unsur öne çıkmaktadır. Bunlar, feodal devlet yapılanmaları ve bu yapılanma içerisinde yer alan küçük devlet yapılarının kiliselerle ilişkileridir. Bu ilişkiler, Almanya'da Ortaçağdan beri süregelen bir gelenek olarak, bu günkü Almanya'nın federal yapısında oldukça büyük etkiye sahiptirler. Günümüz Almanya'sının eyalet yapılanmalarında, tarihten gelen bu özellikler önemli rol oynamaktadır.

Anayasa hukuku tarihi açısından baktığımızda, Avrupa ülkelerindeki anayasalaşma sürecinde, Almanya en uzun süreli çalkantıların yaşandığı bir ülkedir. Buna rağmen Almanya, feodal yapı ve mezheplerden kaynaklanan farklılıkları bertraf ederek, hem feodaliteyi yıkmış, hem monarşiyi kaldırmış ve hem de devletin tüm inanç gruplarına eşit mesafede olması gerektiği prensibinden hareketle, mezhep farklılıklarını ortadan kaldırarak, seküler bir yapı ortaya konulmuş ve 1919 yılında hak ve özgürlükler bakımından bu gün bile örnek gösterilen Weimar Anayasası kabul edilmiş ve cumhuriyet kurulmuştur.

Diğer yandan, Kilise ile devlet arasında orta çağdan beri süregelen çatışma, 16. yüzyıldaki otuz yıl savaşları ile zirve yapmış, Protestanlığın doğuşu

ile, Almanya kanlı çatışmalara sahne olmuştur. Bu çatışmalar, katolikler ve protestanlar arasında derin mesafeler ortaya çıkarmış, 17. yüzyıldan sonraki Almanya'nın siyasi tarihi gelişimi açısından da belirleyici olmuştur. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren başlayan anayasalaşma çabaları esnasında, her dine ve inanca eşit mesafede durma çabaları meyvesini vermiş, Weimar Anayasası ile bu gün bile uygulanan, dinî haklar ve özgürlükler bakımında geniş düzenlemeler getirilmiştir.

Dinî cemaatlerin, seküler yapıda devletle işbirliği yapan bir kurum haline getirilmesi, bir yandan devletin elini güçlendirirken, öte yandan dinî cemaatlerin toplum dışına itilmesine engel olmuş ve bütün dinî cemaatlere hukuki kişilik kazandırma imkanını getirmiştir. Tarihten gelen Katolik cemaatlerle imzalanan Konkordato geleneği, 1919 Weimar Anayasası sonrası Alman Hukuk Sisteminin içerisinde, devlet yapısının vaz geçilmez bir kurumu haline gelmiştir. Hem Konkordatolar, hemde 1949 Anayasası sonrası uygulanan dinî cemaatlerle imzalanan din- devlet sözleşmeleri, dinî cemaatlerle devlet arasındaki ilişkileri din özgürlüğü açısından zedelemeyen düzenleme imkanı getirmekte ve devletin bütün dinî cemaatlere göreceli olarak eşit mesafede hareket etmesini sağlamaktadır.

Devlet sözleşmeleri alanında tek problemlili alan Müslüman cemaatlerle ve diğer azınlık cemaatlerle yapılan devlet sözleşmeleridir. Şekil şartları açısından anayasal esaslara uyulsa bile, içerik ve kapsam açısından, müslüman ve alevi cemaatlerle imzalanan devlet sözleşmeleri, diğer dinî cemaatlerle imzalanan sözleşmelerden oldukça uzaktır. Bilhassa din dersleri ve yüksek okullarda teoloji hususunda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu konudaki düzenlemeler, anayasa tarafından garanti altına alınan haklardan oldukça geridedir Bu devletin tüm dinî cemaatlere eşit davranması prensibine de uymamaktadır.

Aynı şekilde, son yaşanan gelişmeler çerçevesinde, Almanya'nın İslami cemaatlerle, bilhassa çoğunluk cemaatini Türk kökenlilerin ya da Türk vatandaşlarının oluşturduğu müslüman dinî cemaatlere olan yaklaşımı da gözden kaçmamaktadır. Özellikle, dışlayıcı ve ayrımcı bir tutumla, hukuki olarak dini cemaat olarak kabul edilen bu yapılarla, hazır olduklarını ve iyi niyetlerini açıklasalar bile, devletin sözleşme imzalamayacağını açıklamasını, yeni bir kurumsal ayrımcılık türü olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynakça

- “Jüdische Gemeinschaft in Deutschland”. <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/staat-und-religion/juedische-gemeinschaft/juedische-gemeinschaft-artikel.html> (Erişim: 20.04.2021)
- “Startschuss für Staatsvertrag mit Muslimen und Aleviten” www.migazin.de/2013/10/01/startschuss-staatsvertrag-muslimen-aleviten (Erişim: 30.04.2021)
- Classen, Claus Dieter, (2015). *Religionsrecht*. 2.Auflage. Tübingen.
- Czermak, Gerhard,(2000). “Rechtsnatur und Legitimation der Verträge zwischen Staat und Religionsgemeinschaften”. *Der Staat*, Vol. 39, No. 1, ss.69-85.
- Czermak, Gerhard ve Hilgendorf, Eric, (2018). *Religions- und Weltanschauungsrecht*. 2.Auflage, Berlin.
- De Wall, Heinrich, (2004). Die Zukunft des İslam in der staatlichen Ordnung der Bundesrepublik Deutschland und Nordrhein-Westfalens. Rechtliche Voraussetzungen von Verträgen des Staates mit muslimischen Verbänden. *Rechtsgutachten*. NRW.
- Dilbirliği, Muhterem, (2020). *Avrupa’da Din ve Vicdan Özgürlüğü*. Adalet Yayınevi. Ankara.
- Doğan, Nejat, (2011). “Almanya’nın Avrupa’daki Konumuna Teorik Yaklaşımlar: Almanya’nın Yeniden Birleşmesinden 20 Yıl Sonra Bir Değerlendirme”. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Güz, ss. 1 – 19.
- Eyeci, Fahri, (2016). “Aşağı Saksonya Seçimleri ve Devlet Anlaşması”. <https://perspektif.eu/2017/10/16/asagi-saksonya-devlet-anlasmasi/> (Erişim 06.04.2021).
- Heinig, Hans M. (2003) *Öffentlich-rechtliche Religionsgesellschaften*. Berlin.
- Hollerbach, Alexander,(1989). “§138 Grundlagen des Staatskirchenrechts”. içinde: Josef Isensee (Hrsg.) *Handbuch desStaatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Cilt 6, Heidelberg, ss.470-555.
- Keller Claudia, (2013). “Staatsvertrag mir İslamverbaenden, Der Wert des Symbolischen”. <http://www.tagesspiegel.de/politik/staatsvertrag-mitIslamverbaenden-der-wert-des-symbolischen/7005470.html> (Erişim: 02.05.2017).
- Klinkhammer, Gritt / De Wall, Heinrich, (2012). *Staatsvertrag mit Muslimen in Hamburg: Die rechts-und religionswissenschaftlichen Gutachten*. Bremen.
- Muratoğlu, Tahir, (2014). “Almanya Federal Cumhuriyeti’nde Devlet Yapılanması”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. XVIII, ss.291 – 366.
- Mücl, Stefan, (2009). “§ 159 Grundlagen des Staatskirchenrechts”. içinde: Isensee/Kirchhof, *Handbuch des Staatsrechts*, Cilt VII, 3. Auflage, ss.711-788.
- Speer, Sven, (2016). “Aşağı Saksonya’da “İslam Anlaşması”, Tüm Bu Velvele Boşuna mı?”. *Perspektif*, S.255, Yıl: Kasım 2016, ss.32-35.
- Unruh, Peter,(2012). *Religionsverfassungsrecht*, Nomos Verlag, 2. Auflage.
- Willoweit, Dietmar,(2008). “Die Wurzeln des modernen Staates: Deutsche Verfassungsgeschichte vor 1848 – Fünfzehn Merksätze”. <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-undparlamentarischer-rat/39181/verfassungsgeschichte-vor-1848> (Erişim: 20.04.2021).
- Wollstein, Günter, (2008). “Von der Paulskirche bis zur Verfassung von 1871” <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-undparlamentarischer-rat/39184/1848-1871> (Erişim 23.04.2021).

Taşğın, Ahmet, ÖZİPEK, Bekir Berat ve diğerleri, (2016). *Avrupa'da Yaşayan Türkiye Kökenli Gençler: Alevilik/Sünnilik temelinde Kimlik, Aidiyet, Sosyal Hayat, Siyaset*, PODEM Rapor, İstanbul.

"Rheinland-Pfalz Vertrag zwischen Land und Alevitischer Gemeinde unterzeichnet" <http://www.İslamiq.de/2019/04/10/vertrag-zwischenland-und-alevitischer-gemeinde-unterzeichnet/> (Erişim 01.05.2021).

Spuler-Stegemann, Ursula, (2003). *Ist die Alevitische Gemeinde Deutschland e.V. eine Religionsgemeinschaft?* Religionswissenschaftliches Gutachten. Marburg.

Sökefeld, Martin (2005), "Sind Aleviten Muslime?, Aspekte einer Debatte unter Aleviten in Deutschland". *Etnoscripts*, Cilt:7, S.2.

Kaynakçada Kullanılan Din-Devlet Sözleşmeleri

Aşağı Saksonya Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag des Landes Niedersachsen mit den Evangelischen Landeskirchen in Niedersachsen vom 19. März 1955" (Nieders. GVBl. S. 159) Inkrafttreten: 23. April 1955 (Nieders. GVBl. S. 181) Vertragsgesetz vom 18. April 1955 (Nieders. GVBl. S. 159).

Aşağı Saksonya Katolik Sözleşmesi, "Konkordat zwischen dem Heiligen Stuhle und dem Lande Niedersachsen vom 26. Februar 1965" (Nieders. GVBl. S. 192) Inkrafttreten: 4. Oktober 1965 (Nieders. GVBl. S. 224).

Aşağı Saksonya Yahudi Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Land Niedersachsen und dem Landesverband der Jüdischen Gemeinden – Körperschaft des öffentlichen Rechts – vom 28. Juni 1983" (Nieders. GVBl. S. 306).

Baden Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Freistaat Baden und der Vereinigten Evangelisch-protestantischen Landeskirche Badens vom 14. November 1932" (Bad. GVBl. 1933, S. 32).

Baden Konkordatosu, "Konkordat zwischen dem Heiligen Stuhle und dem Freistaate Baden vom 12. Oktober 1932" (Bad. GVBl. 1933, s. 20).

Baden-Württemberg Yahudi Sözleşmesi, "Vertrag des Landes Baden-Württemberg mit der Israelitischen Religionsgemeinschaft Baden und mit der Israelitischen Religionsgemeinschaft Württembergs" Inkrafttreten: 22. April 2010 (GBl. 2010 S. 414).

Bavyera Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Bayerischen Staate und der Evangelisch- Lutherischen Kirche in Bayern rechts des Rheins vom 15. November 1924" Gesetz- und Verordnungs-Blatt für den Freistaat Bayern 1925, s. 61-67.

Bavyera Katolik Sözleşmesi, "Konkordat zwischen Seiner Heiligkeit Papst Pius XI. und dem Staate Bayern vom 29. März 1924, Gesetz zu dem Konkordate mit dem Heiligen Stuhle und den Verträgen mit den Evangelischen Kirchen vom 15. Januar 1925" (GVBl. vom 22. Januar 1925, S. 53).

Berlin Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag des Landes Berlin mit der Evangelischen Kirche Berlin-Brandenburg-schlesische Oberlausitz (Evangelischer Kirchenvertrag Berlin) vom 20. Februar 2006 Inkrafttreten: 19. April 2007 (GVBl. S. 176)

Brandenburg Katolik Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Land Brandenburg vom 12. November 2003" (GVBl. I S. 223) Inkrafttreten: 26. Mai 2004 (GVBl. I S. 390).

Brandenburg Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Land Brandenburg und den evangelischen Landeskirchen in Brandenburg vom 8. November 1996" Vertragsgesetz vom 10. März 1997 (GVBl. I/97 S.4, erg. S.13)

- Bremen Alevi Sözleşmesi, "Vertrag zwischen der Freien Hansestadt Bremen und der Alevitischen Gemeinde Deutschland e.V." http://www.rathaus.bremen.de/sixcms/media.php/13/Alevitischen_Gemeinde_in_Deutschland.pdf (Erişim: 02.05.2021).
- Bremen Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag der Freien Hansestadt Bremen mit den Evangelischen Kirchen in Bremen vom 31. Oktober 2001", Vertragsgesetz vom 26. Februar 2002 (BremGBL. S. 15)
- Bremen İslam Sözleşmesi, "Vertrag zwischen der Freien Hansestadt Bremen und den Islamischen Religionsgemeinschaften im Lande Bremen." http://www.senatspressstelle.bremen.de/sixcms/media.php/13/2013_01_04%20Vertragsentwurf.pdf . (Erişim: 01.05.2021)
- Bremen Yahudi Sözleşmesi, "Vertrag zwischen der Freien Hansestadt Bremen und der Jüdischen Gemeinde im Lande Bremen vom 11.10.2001", Vertragsgesetz vom 18. Dezember 2001 (BremGBL. S. 473)
- Federal Yahudi Sözleşmesi, "Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland, vertreten durch den Bundeskanzler, und dem Zentralrat der Juden in Deutschland - Körperschaft des öffentlichen Rechts -, vertreten durch den Präsidenten und die Vizepräsidenten vom 27. Ocak 2003" (BGBl. I 2003, s. 1598).
- Hamburg Alevi Sözleşmesi, "Vertrag zwischen der Freien und Hansestadt Hamburg und der Alevitischen Gemeinde Deutschland e.V" <https://www.buergerschaft-hh.de/ParlDok/dokument/38534/1-vertrag-zwischen-der-freien-und-hansestadt-hamburg-dem-ditib-landesverband-hamburg-schura-%E2%80%93-rat-der-islamischen-gemeinschaften-in-hamburg.pdf> (Erişim 02.05.2021).
- Hamburg Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag zwischen der Freien und Hansestadt Hamburg und der Nordelbischen Evangelisch-Lutherischen Kirche vom 29. November 2005 Inkrafttreten: 12. Oktober 2006" (HmbGVBl. s. 516) Vertragsgesetz vom 6. Juli 2006 (HmbGVBl. s.429).
- Hamburg İslam Sözleşmesi, "Vertrag zwischen der Freien und Hansestadt Hamburg, dem DITIB-Landesverband Hamburg, SCHURA – Rat der Islamischen Gemeinschaften in Hamburg und dem Verband der Islamischen Kulturzentren" <https://www.hamburg.de/contentblob/3551370/373c79022a3cc28025f815d9a33d2b49/data/download-muslim-verbaende.pdf> (Erişim: 01.05.2021)
- Hamburg Katolik Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Heiligen Stuhl und der Freien und Hansestadt Hamburg vom 29. November 2005" Inkrafttreten: 10. Oktober 2006 (HmbGVBl. S. 516).
- Mecklenburg-Vorpommern Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Land Mecklenburg-Vorpommern und der Evangelisch-Lutherischen Landeskirche Mecklenburgs und der Pommerschen Evangelischen Kirche vom 20. Januar 1994" Inkrafttreten: 22. April 1994 Vertragsgesetz vom 3. Mai 1994 (GVOBl. M-V S. 559).
- Mecklenburg-Vorpommern Katolik Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Land Mecklenburg-Vorpommern vom 15. September 1997" (GVOBl. M-V S. 2) Inkrafttreten: 22. Dezember 1997.
- Prusya Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag des Freistaates Preußen mit den Evangelischen Landeskirchen. Vom 11. Mai 1931" (Preußische Gesetzessammlung S. 107).
- Prusya Katolik Sözleşmesi, "Vertrag des Freistaates Preußen mit dem Heiligen Stuhle vom 14. Juni 1929" (Preußische Gesetzessammlung S. 152).

- Rheinland-Pfalz Alevi Sözleşmesi, Vertrag zwischen dem Land Rheinland-Pfalz und der Alevitischen Gemeinde Deutschland e. V." <https://www.landtag.rlp.de/landtag/vorlagen/4333-V-17.pdf> (Erişim 01.05.2021).
- Rheinland-Pfalz Evangelist Sözleşmesi, "Vertrag des Landes Rheinland-Pfalz mit den Evangelischen Landeskirchen in Rheinland-Pfalz vom 31. März 1962" Inkrafttreten: 22. November 1962, Vertragsgesetz vom 3. November 1962 (GVBl. S. 173).
- Rheinland-Pfalz Yahudi Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Land Rheinland-Pfalz und dem Landesverband der Jüdischen Gemeinden von Rheinland-Pfalz - Körperschaft des öffentlichen Rechts – vom 26. April 2012", Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Land Rheinland-Pfalz, 16 Mai 2012, 8/2012, s.157.
- Saksonya Katolik Sözleşmesi "Vertrag zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Freistaat Sachsen vom 2. Juli 1996" Inkrafttreten: 30. April 1997 Vertragsgesetz vom 24. Januar 1997 (SächsGVBl. S. 17).
- Saksonya-Anhalt Yahudi Sözleşmesi, "Vertrag des Landes Sachsen-Anhalt mit der Jüdischen Gemeinschaft in Sachsen-Anhalt vom 20. März 2006" (GVBl. S. 468) Inkrafttreten: 11. August 2006 (GVBl. S. 468).
- Schleswig Holstein Katolik Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Land Schleswig-Holstein vom 12. Januar 2009" Inkrafttreten: 19. Juni 2009 (GVOBl. Schl.-H. S. 381).
- Thüringen Katolik Sözleşmesi, "Vertrag zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Freistaat Thüringen vom 11. Juni 1997 Inkrafttreten: 7. Oktober 1997 Vertragsgesetz vom 18. Juli 1997" (GVBl. 1997, S. 266);
- Weimar Konkordatosu, "Konkordat zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich vom 20. Temmuz 1933" (RGBl. II S. 679) / Yürürlüğe Giriş: 10. Eylül 1933 (RGBl. II S. 679).